

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HİRİSTİYANLIKTAKİ HERETİK BİR GRUPO OLARAK
DOKETİZM VE İSA ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilal TEMİZ

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ

ŞUBAT- 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HİRİSTİYANLIKTA HERETİK BİR GRUP OLARAK
DOKETİZM VE İSA ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilal TEMİZ

Enstitü Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Bu tez 05/02/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Fuat AYDIN

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Bilal TEMİZ

05/02/2010

ÖNSÖZ

Hıristiyanlığın en temel esaslarından biri Hz. İsa'nın çarmıha gerilip acı çekmesi ve insanlığın kurtuluşuna vesile olan bir tanrısallığının olmasıdır. Bu çarmıh meselesi Hıristiyanlar arasında yüzyıllardır süren bir tartışma konusudur. Tarihin tozlu sayfalarına karışmış bu gizemli olayla ilgili kilisenin egemen kanaati, İsa'nın gerçekten ölümü fiziksel olarak tattığı şeklindedir. Hıristiyanlık tarihinde azımsanmayacak bir grup ise, Hz. İsa'nın gerçekte ölmediğini, onun diğer insanlar gibi fiziksel bir varlık değil de ruhani bir varlık olduğunu, ona bir cisim giydirmenin onun tanrısallığını kirleteceğini savunur Çünkü bu gruba göre madde kirli, ruh temizdir. Bu düşünce akımına Doketizm denir ve bu düşünceye sahip olanlar genel manada Gnostik olarak adlandırılırlar. Hıristiyanlık tarihini bütüncül manada anlayabilme adına erken dönem tarihinin iyi mütalaa edilmesi gerekmektedir. Bu manada erken dönem tarihi ile alakalı olarak Hıristiyanlıkta Heresi ve daha özelde Doketizm konusu incelenmeye değer bulunmuştur. Bu çalışmanın hazırlanmasında bilhassa Fuat Aydın ve Süleyman Akkuş beylere teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca benim için fedakârlıklara katlanıp manevi desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Derya hanıma minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Bilal Temiz

05.02.2010

BÖLÜM 3: HERETİK BİR GRUP OLARAK DOKETİZM VE İSA

ANLAYIŞI.....	27
3.1. Docetae ve Doketizm.....	28
3.2. Doketizm'in Kökenleri ve Gnostisizmle İlişkisi.....	31
3.3. Heretik Bir Grup Olarak Doketizm'in Tarihi Seyri	40
3.4. Doketik Mesih Telakkileri	44
3.4.1. Bedeni Gerçekliği Tümden Reddeden Anlayışlar.....	46
3.4.2. Bedeni Gerçekliği Kabul Edip Çarmıh ve Ölümü Reddeden Anlayışlar.....	48
3.5. Müslümanların Çarmıh Anlayışı ve Doketik Anlayışlarla İlişkisi.....	52
SONUÇ	61
KAYNAKLAR.....	63
ÖZGEÇMİŞ.....	68

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen metin
<i>AÜİF</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>Çev.</i>	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet Ansiklopedisi
<i>OMÜİF</i>	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>UÜİF</i>	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tezin Başlığı: Hıristiyanlıkta Heretik bir Grup Olarak Doketizm ve İsa Anlayışı	
Tezin Yazarı: Bilal Temiz	Danışman: Yrd.Doç.Dr. Süleyman Akkuş
Tarih: 5 Şubat 2010	Sayfa Sayısı: v (ön kısım)+ 68 (tez)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Dinler Tarihi
<p>Bugünkü Hıristiyanlık, oluşumu ve inanç sistemleri itibarıyla asıl yapısını erken dönem dediğimiz ilk dört asırda tamamlamıştır. Bu dönemlerde koyu bir teolojik ihtilaflar ve mücadeleler vuku bulmuştur. Bu mücadeleler sonucu Hıristiyan geleneğinin dışında tutulmuş gruplar ortaya çıkmıştır. İşte bu gruplardan bir tanesi Gnostisizmle içli dışlı olan Doketizmdir. Doketizm farklı İsa anlayışlarıyla Hıristiyanlığın en radikal tutumlarından biri olarak değerlendirilmiştir. İlk Hıristiyanlar arasındaki bu radikal tutum kilise babaları tarafından sapkınların en kötü terimi haline getirilmiş ve bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Hatta bazıları onları ‘insan suretindeki canavarlar’ olarak tasvir etmiştir. Böyle bir hücumla maruz kalan bu akımın fikriyatı muğlak kalmıştır. İşte onların fikirlerini sunmak, Hıristiyanlık inancındaki yerini belirlemek buna bağlı olarak sapkının altında yatan sebepleri ortaya koymak bu tezin amacını teşkil eder. Bu bağlamda onların Hz. İsa anlayışları ve tarihsel süreçteki farklı isimler altında eğilimlerinin ortaya konması bu çalışmanın kapsamını belirler. Bu kapsam belirlenirken tarihsel süreç ve kavramlar sistematik bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.</p> <p>Neticede ortaya çıkan tabloya baktığımızda Doketizm teolojik ihtilaflardan ortaya çıkmış bir tutumdur, eğilimdir. Bu tutum Hıristiyanlık tarihi boyunca farklı maskeler altında zuhur etmiştir. Her defasında ortaya çıkan bu gruplar kilise tarafından altta yatan sebebin aynı olmasından dolayı ana bünyenin dışında tutulmuş ve sapkınılıkla itham edilmişlerdir. Bu durumda Hıristiyanlık tarihi boyunca yüzlerce grup ve mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur.</p>	
Anahtar Kelimeler: Doketizm, Sapkınılık, Erken Dönem Hıristiyanlık, Kilise Babaları	

Title of the Thesis: Docetism, as A Heretic Group in Christianity and it's understanding of Jesus	
Author: Bilal Temiz	Advisor: Asisst.Prof.Dr. Süleyman Akkuş
Date: 5 February 2010	Nu. Of.Pages: v (pre-text)+68 (main body)
Department: Philosophy and Religious Sciences	Subfield: History of Religious Sciences
<p>Today Christianity, especially as the formation, and belief systems as of early in the main building was completed in the first four centuries. In this period, theological disputes, and a dark struggle has come to pass. As a result of this struggle, many groups were kept out of the Christian tradition, have emerged. Here is one of these groups Docetism, is the most familiar to Gnostism. Because of the different understanding of Jesus, Docetism was evaluated as one of the most radical attitude of Christianity. Among the First Christians, this radical stance of the term was converted into the worst of heretics and they were being tried to eliminate by the church fathers. In fact they were depicted as "by people in the monsters" by some. This trend which has been exposed to such an attack and its ideas has remained ambiguous. Here's to present their ideas, to determine its place in the Christian faith such as the underlying causes of heresy to demonstrate the purpose of this thesis represents. In this context, their understanding of Jesus and the historical trends in the process under different names put forward to determine the scope of this work. This historical process of determining the scope and concepts have been trying to be addressed in a systematic manner.</p> <p>As a result, when we look at the resulting table appeared, Doketizm of theological dispute is an attitude, is a trend. This behavior throughout the history of Christianity has occurred under different masks. Each time the underlying reason for these groups because the same have been marginalized and accused of heresy. In this case, hundreds of groups and denominations of Christianity throughout history has led to the emergence.</p>	
Keywords: Docetism, Heresy, Early Christianity, Church's Fathers	

GİRİŞ

Tezin Konusu

Bu tez Hıristiyanlıkta heretik (Sapkın) bir grup olarak kabul edilen Doketizm ve onların İsa anlayışını konu edinmektedir. Konu giriş ve sonuç dışında üç bölümde ele alınmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi yöntemleri açıklanmaktadır.

Birinci bölümde, Hıristiyanlığın belli bir döneme kadar olan tarihsel gelişimi incelenmektedir. Bu manada Hıristiyanlığın arka planı ve doğduğu topraklar, ilk cemaatin oluşumu ve ivme kazanması, bunun yanında Hıristiyanlık içinde ilk fikri ve ameli ayrılıklar bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, cemaat içinde başlayan ilk zıtlaşmaların neticesinde ortaya çıkan teolojik farklılıkların beraberinde getirdiği ayrılıklar, salt manada aykırılık ya da sapkınlık olarak ifade edilen 'heresi' başlığı altında incelenmiştir. Devamında küçük çaptaki ilk aykırı gruplar ve Ortodoks bünyenin oluşmasını sağlayan kilise babalarının tanımlayıcı ve savunmacı sistemlerinin yapısı ele alınmıştır. Yine bu bölüm içinde, oluşturulmaya çalışılan Hıristiyan geleneği için büyük bir tehlike arz eden dini ve felsefi bir görünüm sergileyen Gnostisizm, kökenleri ve dünya görüşleri itibariyle incelenmeye gayret edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Docetae kelimesinin etimolojik tahlili yapıp, Doketizm kelimesi terimsel olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlamadan sonra Doketizm'in kökenleri ve Gnostisizmle olan ilişkisi sergilenmeye çalışılıp, devamında Doketizm'in tarih içindeki seyri ve zaman içinde çeşitli fikirler altında nasıl vücut bulduğu incelenmiş, dördüncü başlıkta ise Doketiklerin Mesih anlayışlarına yer verilmiş, en son başlıkta da, Kur'an-ı Kerim ışığında İslam Müfessirlerinin çarmıh yorumu ve bunun Doketik anlayışlarla ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin Amacı

Bu tez, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Hz. İsa hakkındaki teolojik tartışmaların bir boyutunu açıklığa kavuşturmayı ve akademik bir çalışma olarak sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın hedefinde geçmişte ve günümüzde mezhepsel yönden

çok farklılık arz eden Hıristiyanlığın bu durumunun altında yatan sebepler izah edilmekle birlikte günümüz Hıristiyanlığının yapısının anlaşılması gayreti vardır.

Tezin Önemi

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kendi içinden neşet eden ve heretik olarak adlandırılan Gnostisizmle ilgili Türkçe yapılmış çalışmalar mevcut olmasına rağmen yine ayrı bir heretik grup olan Doketizmle alakalı yapılmış müstakil bir çalışma ve yazılmış bir makale bulunmamaktadır. Bu noktada yapılan bu çalışma, kendi konusuyla ilgili müstakil bir telif olup daha sonraki çalışmalara zemin hazırlayacağı inancındayım.

Tezin Yöntemi

Bu tez, erken dönem Hıristiyan geleneğindeki İsa Mesih ile ilgili kristolojik doktrinleri belli sınırlar dâhilinde karşılaştırmakta olup, herhangi bir kişisel ya da sübjektif değerlendirmelere yer vermemektedir. Dolayısıyla tarihsel bilgiler ve inanç tartışmaları objektif bir şekilde bir araya getirilip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez konusu işlenmeye çalışılırken öncelikle tarihi bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmış ve bu manada birinci bölümde olduğu gibi Hıristiyanlığın doğuşundan başlanmış ilk fikri ihtilaflar ve teolojik mücadelelere kadar gelinmiştir. Kavramlar verilirken öncelikle etimolojik tahliller yapılmış, tarihsel süreç izlenmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tezle ilgili kaynak sıkıntısı bizi zorlamış olup yerli Türkçe kaynaklar ve yabancı makaleler gözden geçirilmiştir. Ayrıca Yeni Ahitte ki pasajlar The New King James Version'dan alıntı yapılmıştır.

BÖLÜM 1: II. YÜZYILA KADAR HİRİSTİYANLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Hıristiyanlığın Arka Planı ve Doğuşu

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı Filistin toprakları, çeşitli Yahudi grupların yaşadığı kültürel etkileşime açık münbit topraklardı. Bu coğrafya aynı zamanda Yahudilik dışında birbiriyle ilişkili Grek, Roma, Helenistik ve Pagan kültürlerini barındırıyordu. Bölgede felsefe alanında hâkimiyet kuran Grek kültürü, milattan önce I. yüzyıldan itibaren Yeni Eflatuncu felsefenin çatısı altında birleşmiş olan Aristocu, Stoacı, Epikürüsçü düşünceler bütün hayatı etkisi altında tutuyordu. Bazı Hıristiyan doktrinlerinin formüle edilmesinde bu felsefelerin büyük katkısı olmuştur¹.

Grek-Roma dünyasının neredeyse yok olmuş dini, kültürel senkretizm ile Doğu ve Ortadoğu kökenli unsurlar tarafından kuşatılmıştı. Mısırlının İsis inancı; Trakya-Frikyalıların Attis inancı, Cybelle'nin inancı; İranlı'nın Mithra dini hep bu unsurun motifleriydi². Ortadoğu kökenli olup Batı'ya geçen bu sır dinleri (mystry) özellikle Yunanistan ve Roma'da miladi birinci yüzyıl boyunca yaygınlık kazanan ve etkin hale gelen sırf dini cemaatleri ifade etmek için kullanılmaktadır³. Bu dinlerdeki ayinler farklı da olsa bunları ortak kılan özelliklerden birisi, bu ilahların senenin belirli bir mevsiminde öldüklerine bir başka mevsimde ise dirildiklerine inanılırdı. Bir başka husus ise, bu ölen ve dirilen tanrıların Yüce Varlıklar olmayıp, birçok halleriyle beşere benzeyen küçük tanrılar olmalarıdır. Bu inançları taşıyan insanların muhayyilelerine göre, tanrı bu rolü oynarken tıpkı insan gibi acı çekiyor, tıpkı onun gibi ölüyor, fakat tekrar dirilmekle o eleme ve ölüme galip geliyor, dirildiği günden itibaren ilahi ebediyet diyarında sonsuz bir saadet içinde yaşıyordu. Ona bağlı olan müntesipler her yıl onun yeryüzündeki çilesini sembolik olarak tekrarlıyorlar ve insanın kurtuluşunun bu kaderi paylaşmakta olduğunu düşünüyorlardı. Bütün bu merasimlerden maksat birleşmeye ulaşmaktı. Mesela kan sembolizminde, tanrının kanı onun ilahi hayat cevherini temsil eder. Ondaki kanı içen mümin, o cevheri kendi varlığına içirmiş olur. İran

¹ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", *DİA*, c. XVII, s. 329-330

² Arthur Jeffery, "İslam'da Eklektisizm", çev. Feyza Şule Düşgün, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 8, s.160

³ Fuat Aydın, "Sır Dinlerinde Kurtuluş", *SAÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 8, s.189

Mitra'sında, Suriye Ba'l'inde, Frigya Attis'inde ve daha başka şefaatchi tanrılarda bu durum vardı⁴. İşte bu dinlerin temel inançlarından birisi durumundaki, ölen ve yeniden dirilen tanrılarla kurtuluş doktrini bu topraklarda ortaya çıkan yeni dine etki etmiş, temel Hıristiyan telakkisinde önemli rol oynamıştır.

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı Filistin toprakları, şifahi geleneği ön plana çıkaran ve Yahudi kökenli ilk Hıristiyanların kendilerinden geldiği düşünülen Ferisiler; aristokratlardan oluşan ve Sanhedrin'e hâkim, bedenlen dirilmeye ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmayan Sadukiler; Romalılar'a karşı Yahudilerin bağımsızlığını isteyen savaşçı ve fanatik bir grup olan Zealotlar; yarı münzevi ve gnostik bir hayat yaşayan Esseniler gibi, Helenistik senkretizmin getirdiği etkileri yansıtan, İsrailoğullarının mensup olduğu bu mezhepler, Yahudilik için olduğu kadar onların arasında doğan ve gelişen Hıristiyanlık için de önemlidir. Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde onun şekillenmesine katkıda bulunan en önemli unsurlar konumundaki bu mezheplerin yanında aynı dönemlerde Hıristiyanlığı etkilemesi muhtemel çok sayıda Mesihî hareket ortaya çıkmıştır. Bütün bu etkilere rağmen ilk Hıristiyanlık öğretisinin merkezine Mesih İsa'yı alarak bu mezheplerin dışında bir inanç sistemi geliştirmiştir⁵.

Hız. İsa'nın doğduğu dönemde Filistin'in idaresi ülkeye hâkim olan Romalılardaydı. Bu dönemde Herod ailesinin başını çektiği yarı bağımsız otonom bir yönetim işbaşında vardı. Yörede iş başında bulunan valiler Roma İmparatorluğu'na bağlı oldukları gibi siyasal konularda da doğrudan Roma'ya karşı sorumluydular. Bununla birlikte hukuki ve dini meselelerde Yahudiler kendi dini hukuklarına bağlı ve davalarını Kudüs'teki Sanhedrin'e götürürlerdi⁶. Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan milletler ve özellikle Yahudiler, hem devletin hem de birbirlerinin baskısı yüzünden eziliyor herkes kendi kurtuluş ve esenliğini sürdürmeye çalışıyordu. Hahamlar gibi diğer din görevlileri de imtiyazlı bir sınıf gibi kendi güç ve yetkilerini korumaya çalışıyorlardı. Ahlak bakımından müthiş bir çöküntü ve anarşi İsrailoğulları'nın ve diğer

⁴ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yayınları, İstanbul, 2005, s. 61-62.

⁵ Demirci, "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 330.

⁶ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İsam Yayınları, İstanbul, 2006a, s. 16

insanların kaygılarını artırıyordu. İşte böyle bir süreç neticesinde her din gibi Hıristiyanlık da birtakım toplumsal ve tarihsel zorunluluklardan doğmuştur⁷.

Çoklu kültürlerin arasından yeni bir nefes olarak ortaya çıkan Hıristiyanlık Yahudilikteki Mesiya-nizm ümit ve inancına dayanır. Doktrinsel kaynaklar göz önünde bulundurulursa Hıristiyanlık her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahiptir. Hıristiyan terimi ise, Grekçe ‘‘Christos’’ kelimesinden neşet eder ve Mesih’e bağlı olanlar anlamına gelir. Christos, İbranicede ‘‘kutsal yağ sürülmüş, yağlanmış anlamına gelen Maşi’ah’ın Grekçe çevirisi olup Latince’ye Christus, günümüz batı dillerine ise Christ olarak intikal etmiştir⁸.

Peki, kimdir Hz. İsa? Hıristiyan ve Hıristiyan olmayan kaynakların bize sunduğu bilgiler ışığında Hz. İsa’nın hayat hikâyesini tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Ancak mevcut kaynakların bize sunduğu iki farklı İsa tipolojisi vardır: Bunlardan biri Filistin topraklarında doğup Yahudi toplumu içerisinde yaşayan ve toplumun inançsızlığı ve ahlaksızlığıyla mücadele eden ‘‘Tarihsel İsa’’ ya da ‘‘Tarihin İsa’sı’’dır. Diğeri ise Hıristiyan inancına konu olan, teslisin ikinci unsuru, İlahi Oğul İsa Mesih’tir. İlahi oğul İsa Mesih bedenleşen kelim (Logos) olarak ilahi bir kurtarıcıdır. Burada Pavlus’un fikirleriyle başlayan ve gnostik çevrelerce oldukça tutulan tarih ötesi bir İsa figürü karşımıza çıkar. Tarihte yaşamış bir insan olarak onun çocukluğuyla ilgili ayrıntılı bilgilere rastlanmaz. Örneğin onun çağdaşı olan Yahudi yazar Philo, diğer birçok kişi ve hareketten bahsederken ondan söz etmemektedir. Aynı durum zamanın Roma yazarları içinde söz konusudur. Yani İsa’nın yaşadığı döneme ait tarihsel kaynaklar adeta onu yok saymaktadır. Hz. İsa ile genel bilgiler İncillerde ve diğer mektuplarda onun bir din kurucusu olarak tarih ve inanç sahnesine çıkışı, tebliğ başlanması ile devreye sokulur⁹.

Belirtildiği gibi Hıristiyan geleneğinde Hz. İsa ile ilgili haberler Hıristiyan kaynakları ve Hıristiyan olmayan kaynaklardan geliyordu. Hıristiyan kaynakları, Dört İncilin yanında ‘‘Havarilerin İşleri’’ denilen risale ve Havarilerin çeşitli mektupları ile ‘‘vahiy’’ denilen risale de bulunmaktadır. Bu kanonik derlemelerin yanında ‘Apokrif

⁷ Cemil Sena, *Tanrı Anlayışı*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 175

⁸ Ekrem Sarıkçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2008, s. 276.

⁹ Gündüz, *a.g.e.*, 2006a, s. 17-18

denilen uydurma İnciller ile ilk asırlarda yaşayan Hıristiyan yazarların eserlerinde ya da diğer yerlerde bulunan ve İsa'ya atfedilen sözler vardır. Hıristiyan olmayan kaynaklara gelince bunları da Yahudi tarihçiler ve Romalı tarihçiler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Bu her iki gruptan da İsa hakkında pek malumat gelmemiştir¹⁰.

Eldeki mevcut metinlerden hareketle Hz. İsa'nın yaşamına baktığımızda O'nun ahlaksızlıkla ve inançsızlıkla bir mücadele içinde görüyoruz. Kendisi Hz. Musa hukukuna ve inancına bağlı bir şahsiyettir. Ürdün nehri civarında Hz. Yahya ile ıslah hareketine matuf faaliyetlerde bulunmuştur. Hz. Yahya'nın şehit edilmesinden sonra çeşitli merkezlerde halkı irşat ve tebliğ faaliyetlerine başlamıştır. İncillerde Hz. İsa'nın mesajının içeriği tam net olmamakla birlikte, Tanrı krallığının(melekut) kurulacağı zamanın gelmiş olduğu inancı onun tebliğinin önemli bir parçasını teşkil etmektedir¹¹. Bu davet Tanrı'nın emir ve yasaklarına uymak suretiyle ona iman etmeyi ve yaklaşan hesap gününe karşı hazırlıklı olmayı içermektedir. Yine Matta 5:18'de geçen bir ifadeye göre O'nun mesajlarından biri ise, Musa hukuku olarak adlandırılan ilahi yasalara ya da helal ve haram kurallarına uymakla ilgiliydi. Hz. İsa'nın mesajları arasında diğer bir husus ise, özellikle din adamları ve yöneticilerle ilişkili olarak görülen ahlaksızlıklara karşı mücadele etmek olmuştur. Kendisi yaşadığı dönemin ahlaki çöküşüne tavrı almış ve bir sindirme politikası güden siyasi iradeyle mücadele etmiştir. Bu mesajlar doğrultusunda tebliğ faaliyetlerinde bulunan Hz. İsa hakkında insanlar onun bir "Mesih" olduğunu düşünmüşlerdir. Onun hakkında ki bu Mesih tanımlaması aslında Yahudilerin bekledikleri "Mesih Kral" düşüncesinden neşet ediyordu. Yahudilerin bekledikleri bu kurtarıcı figür, yalnızca dini ve ahlaki anlamda bir canlanmayı değil, aynı zamanda siyasi bağlamda bir yükselişi gerçekleştirecek olan kişidir. Nitekim İncillerde Hz. İsa'nın yargılanma sahnelerinde O, Yahudi Kralı olduğu iddiasıyla itham edilir¹².

Pavlus ve İncil yazarları bu ithamlar neticesinde, Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü düşüncesini işlerler. Bu düşünce zamanla onun tanrılaştırılmasına kadar giden bir boyut kazanır ve haç figürü temel Hıristiyan düşüncesinin temel

¹⁰ Xavier Jacob, *İsa Kimdir? İncil'e Göre*, Orhan Basımevi, İstanbul, 1992, s. 12-14

¹¹ Markos 1/15

¹² Gündüz, *a.g.e.*,2006a, s. 20-23

Credo'larından biri haline gelir. Ne var ki ilk yüzyıllardan itibaren onun çarmıha gerilip öldürüldüğü düşüncesi bazı kesimler tarafından eleştirilip, farklı düşünceler serdedilmiştir. İleride ayrıntılı bir şekilde işleyeceğimiz ve tezimizin konusu olan Doketikler, haç motifini farklı bir şekilde yorumlamışlardır.

1.2. Apostolik (Havarisel) Kilise ve Pavlus

Yeni Antlaşma kitaplarında söz edilen ve tanımlanan Hıristiyan topluluğuna ‘‘Apostolik (Havarisel) Kilise’’ adı verilir. Bu, Havarilerin kurduğu ve ilk Hıristiyan kuşaklarını içeren kilise olup 30-100 yılları arasını kapsar¹³. ‘‘Apostolik’’ kelimesi Havarilere ait olan iman, öğreti ve pratikler için kullanılan bir kavramdır. Bu kelime Yeni Ahid’de Apostolos şeklinde kullanılır. İngilizceye Apostle olarak geçer. Kelimenin kökeni hakkında muhtelif rivayetler olsa da, en uygun Hz. İsa zamanında yürürlükte olan ‘Saliah’ kavramı olabilir. Saliah, hem özel bir şahıs hem de diaspora Yahudilerine Kudüs’de bulunan dini otoritelerin temsilcisi olarak görevlendirilen ve gönderilen bir vekil anlamını taşımaktaydı. Pavlus öncesi kilisede apostolos’u ‘‘elçiler’’ manasının yanında, ‘Mesih tarafında gönderilen misyonerler’ anlamında kullanılıyordu. Pavlus apostolos kelimesiyle kendinin seçilmiş bir elçi olduğu ve İncili sair milletlere tebliğ etmek için gönderildiği anlamını da dâhil ediyordu. Pavlus’un kelimeyi bu anlamda kullanmasından sonradır ki kelime, Mesih tarafından seçilen on ikileri ifade etmek için kullanıldı¹⁴.

‘‘Kudüs Cemaati’’ olarak da isimlendirilen ve Kudüs’de yaşayan bu ilk Hıristiyan topluluğundan, Resullerin İşleri bölümünde şöyle anlatılır:

‘‘Resullerin taliminde ve müşareketinde, ekmek kırmakta ve dualarda devam ediyorlardı. Her cana korku düştü ve Resuller vasıtası ile çok harikalar ve alametler oluyordu. Bütün iman edenler bir arada olup her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları hepsine herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. Her gün birlikte mabede devam edip evde ekmek kırarak sevinçle ve yürek sadeliği ile

¹³ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Orhan Basımevi, İstanbul, 1992, s.96

¹⁴ Fuat Aydın, *Dinleri Tarihleriyle Okumak*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 80-83

yemek yiyorlardı. Allah'a hamd ederek bütün kavm indinde lütuf bulmakta idiler.

Rab da kurtulanları günden güne onlara katıyordu.>'15

Haklarında ‘‘Resullerin İşleri’’ kitabının ilk bölümlerinin dışında pek malumat sahibi olmadığımız ilk Hıristiyan cemaatinin yaşayışları hakkında yukarıda geçen mezkûr ifadeler, onların hayatlarını az çok sezinler gibi olmamıza yardımcı olur. Buna göre onlar Hz. İsa'nın ölümünden sonra Kudüs'de tekrar bir araya gelmişler, geleneksel dinsel disipline bağlı kalmışlardı. Havariler İsrailoğullarına mensup kişiler olup farklı kültürlerle tanışmayan sade Yahudilerdi. Onların amacı ‘‘ Milletler yoluna gitmeyin ve Samiriyelilerin şehirlerinden hiçbirine girmeyin; fakat daha ziyade İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına gidin’’16 ifadelerinde olduğu gibi İsrailoğullarına tebliğde bulunmaktı. Ancak Hz. İsa'nın vefatından sonra sıkıntılı dönemler başlamış, geleneksel Yahudi dinine bağlılıklarına rağmen baş kâhinlerin ve Sadukilerin tacizlerine maruz kalmışlardır. Bu durum doğal olarak havarileri Filistin dışındaki bölgelere sevk etmiştir.

Havarilerin dini yayma girişimleri sonucu Antakya ve Şam gibi merkezlerde milattan dört asır önce Filistin'den göç etmek zorunda kalmış Yahudi cemaatleri ile karşılaşmış, bunların yanında putperest insanlara tebliğ faaliyetlerine başlanmıştır. Bu faaliyetler neticesinde iki ayrı grup yani, Yahudi asıllı Hıristiyanlarla putperest kökenli Hıristiyanlar grubu oluşmuştur. İfade ettiğimiz gibi Yahudi asıllı Hıristiyanlar Kudüs, Filistin ve Diaspora'da yaşayan ve etnik olarak Yahudi ırkından gelen Hıristiyanları; Putperest kökenli Hıristiyanlar tabiri ise Yahudilerin dışındaki başka ırk ve dinlere mensup olup da Hıristiyan olanları ifade eder. Bunlara aynı zamanda Gentile de denmiştir. Gentile topraklarında Hıristiyan olanların sayısı Yahudileri geçince Antakya'da çoğunluğu putperest asıllı yeni bir cemaat oluşmaya başlamıştı. Resullerin İşleri kitabında da ‘‘... Ve artık şakirtlerin Hıristiyan diye çağrılması önce Antakya'da oldu’’17 ifade edildiği gibi ilk olarak ‘‘ Hıristiyanlar’’ (Mesihçiler) tabiri burada kullanıldı ki, bu da artık Yahudilerden ayırt edilebilecek bir cemaat haline geldiklerini gösteriyor ve Antakya, Hıristiyan misyonun Helenistik dünyaya açılmasında adeta bir geçiş yeri oluyordu.

¹⁵ Resullerin İşleri, 2:42-47

¹⁶ Matta, 10:5-7

¹⁷ Resullerin İşleri, 11:26

Hıristiyanlık Filistin topraklarının dışında yayılmaya başlasa da, onu Gentile topraklarında yayan asıl kişi Pavlus olmuştur. Hz. İsa'nın asrının en büyük ilahiyatçısı olarak nitelendirilen Pavlus bugünkü Hıristiyanlığın kurucusu olarak da görülmektedir. Hatta çoğu çağdaş âlimlere göre, günümüz Hıristiyanlığı Hz. İsa'nın getirdiği nizamdan çok Pavlus'un yorumlarına dayanır¹⁸. Hıristiyanlığı kendi yorumlarıyla harmanlayan Pavlus'un yetiştiği ortama baktığımızda onun bir taraftan Helen felsefesi ve doğu dinlerinin kavşak noktası olan Tarsus'da zuhur ettiğini görüyoruz. Tarsus Sandan kültü olmak üzere çeşitli sıır dinleriyle haşır neşir olan bir yöredir. Yine bu bölge diaspora Yahudilerinin yoğun olarak bulunduğu ve Eski Ahit ve Yahudi düşüncesinin Helen kültürü doğrultusunda yorumlanıp şekillendiği bir bölgedir. Dolayısıyla Pavlus'un şuuraltı müktesebatının bir kısmını Helenistik Yahudi düşüncesi ve Eski Ahit oluştururken, diğere kısmını ise Helen kültürü ve doğup büyüdüğü yörede ki sıır dinleri oluşturmaktadır¹⁹.

Resullerin İşleri'ndeki geleneksel anlatıma göre Pavlus Hz. İsa'nın ölümünden sonra İsa yanlılarını cezalandırmak için Şam'a giderken bir vizyon şeklinde İsa kendisine görünür ve ikaz eder.²⁰ Pavlus bu vizyonu diğere havarilere görünen yeniden dirilmiş İsa ile mukayese eder ve hayalden ziyade gerçek olarak yorumlar. Pavlus'un yeni öğretiyi vazetmek üzere en az üç yolculuk yaptığı bilinmektedir. Yaklaşık 47-48 yıllarındaki ilk seyahatine Kıbrıs'tan başlar ve Anadolu'da çeşitli yerleri dolaşarak Kudüs'e gelir. İkinci misyon faaliyeti Suriye'deki kiliselerden başlayarak Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'daki kiliseleri içine alacak şekilde devam eder ve Antakya'da sona erer. Bu seyahati yaklaşık 49-52 yılları arasında yapmış olmalıdır²¹. Üçüncü seyahat özellikle Efes'e ve burası merkez alınarak Balkan kiliselerine yapılmıştır. Yaklaşık olarak 52 yılında başlayan bu seyahat 57'de sona ermiştir. Pavlus'un daha sonra Gentilelerle olan münasebeti dolayısıyla Yahudilerce suçlandığı, Roma vatandaşı olduğu için Roma mahkemesine intikal eden davasıyla ilgili olarak Roma'ya gittiği bilinmektedir. Resullerin İşlerindeki muğlak bir ifadeye bakılarak burada öldüğü söylenebilir²².

¹⁸ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s.234

¹⁹Şinasi Gündüz, "Pavlus Teolojisindeki Gnostik Unsurlar", *Pavlus'u Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006b, s.216

²⁰ Resullerin İşleri, 9:2-9

²¹ Resullerin İşleri, 15:36; 18:22

²² Demirci, "Hıristiyanlık", s.332

Pavlus'un Şam'a giderken yaşadığı esrime deneyiminden sonra İsa'nın dirilişine inanç Hıristiyanlığın, özellikle de Pavlus Hıristiyanlığının temel unsurunu oluşturur. Bu olgu çok önemlidir. Çünkü Hıristiyan cemaatinin tarihini anlatan ilk belgeler Pavlus'un mektuplarıdır. Pavlus'un mektupları İsa'nın tarihsel yaşamını neredeyse hiç dikkate almaz. Pavlus'un öğretisiyle ilgili temel görüşleri Yeni Ahid'deki işte bu mektuplar ortaya koyar (Romalılar'a, Korintoslular'a, Galatyalılar'a, Filipililer'e, Koloseliler'e; Selanikliler'e). Bu mektuplarda Pavlus'un üzerinde durduğu temel konulardan biri; Tora'nın ritüel ve ahlak buyruklarına uymanın Yahudi için gereksizliğidir. Bu konu ileride göreceğimiz üzere Hıristiyan cemaati arasında ilk fikri ayrılıklardan biridir. Pavlus'un mektuplarındaki diğer ana tema İsa'nın Mesihliği anlayışıdır. Bir yandan, dirilmişin Mesih olduğunu, Tanrı'nın insanları günahattan ve ölümden kurtarmak üzere gönderdiği oğlu olduğunu kabul eder. Diğer yandan onun Hıristiyanlığı kabulü Mesih'le mistik bir ortaklık ilişkisi kurar²³.

İncillerde müteaddit defa geçen "insanoğlu" tabiriyle gerçek bir insan olduğunun farkında olan ve dolayısıyla ve asla kendisini tanrısallıkla ilişkili görmeyen İsa'nın monoteizme dayalı Tanrı merkezli (teosentrik) din anlayışına karşılık, Pavlus'un öğretilerinde İsa'nın Tanrısallığı çerçevesindeki Kristosentrizm ya da Mesih merkezlik düşüncesi ön plana çıkar. Pavlus'un İsa anlayışında sonraki dönem Hıristiyan kristolojisinde öne çıkan Rab (kyrios), Tanrı Oğlu ve Mesih unvanları dikkati çeker. Pavlus'a göre İsa Mesih tarihsel İsa'nın aksine varlık öncesi var olan (pre-existent) bir varlıktır²⁴. İsa Mesih Tanrı'nın oğludur²⁵. Tanrının yüce kudreti ve ilahi maksadın bir açılımıdır. Yüce Tanrı tarafından gönderilen bir kurtarıcı olan İsa Mesih, insanlığın kurtuluşu için Tanrısallığından soyunmuş ve insan suretine bürünerek yeryüzüne inmiştir²⁶. İşte insan suretinde yeryüzünde faaliyetlerini sürdüren İsa Mesih, hukuk-günah-ölüm çemberinde tutsak olan insanlara kurtuluş yolunu göstermek ve onların kurtuluşunu sağlamak amacıyla çile çekmiş, hatta çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğmiştir²⁷. İlahi Oğul İsa'nın, insanlığın kurtuluşu için yeryüzünde bedenleşen ve

²³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi: Gothama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, çev. Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 386-394

²⁴ 1 Korintoslulara, 8:6; Filipililere, 2:6

²⁵ Romalılara, 1:3

²⁶ Filipililere, 2: 6-7

²⁷ Filipililere, 2:8; Romalılara, 5: 8-9

çarmıhta ölen bir varlık olması Pavlus teolojisinde oldukça önemlidir. Anlaşıldığı üzere, Pavlus'un İsa'sı birinci yüzyılda yaşayan ve sıklıkla kendisinin insan tabiatına atıfta bulunarak kendisini "insanoğlu" diye niteleyen tarihsel İsa değil, Tanrının insanlığı kurtarma planında yer alan ve varlık öncesi var olan Tanrısal bir varlıktır. Yeryüzünde bedenleşen, ölen, dirilen ve kurtarma işini tamamlamak üzere yeniden gelecek olan bir kurtarıcıdır. Bu özellikleriyle Pavlus'un İsa'sı, Hıristiyan teolojisinin teslisinde yer alan Tanrı oğlu Mesih'tir. Dolayısıyla Hıristiyan geleneğinin temelini oluşturan Kristosentrizm, Pavlus'un mektuplarında ifadesini bulan bu öğretilerdir²⁸.

İşte kilise tarihinde Pavlus'un önemi, İsrailoğulları'na mahsus bir mesajı, umuma şamil evrensel bir mesaj haline getirmesinde yatar. Pavlus'la birlikte kilise evrenselci bir mesajı benimsemiştir. Bu evrenselci mesajın birinci yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da köylü ve köleler arasında hızla yayılmasının sebebi Pavlus'un ihdas ettiği kurtuluş doktrini idi.

1.3. Cemaat İçinde İlk Fikri Ayrılıklar

Hız. İsa kısa süren tebliğ hayatından sonra, arkasında bir avuç havarilerini bırakarak bu dünyadan ayrılır. Bunlar Hıristiyan cemaati dediğimiz topluluğun ilk nüvesidir. Yahudi şeriatına bağlı ve muhatap olarak da kendilerine İsrailoğullarını almışlardır. Ancak Yahudilerin Hız. İsa'yı çekememezlikleri, zaten onun mesajını tekzip manasına geliyordu. Yahudilerin mesajı yalanlamaları, Hız. İsa etrafında kenetlenen bir avuç Kudüs cemaatinin kendilerini Yahudilerden tecrit etmelerine ve ayrı bir cemaat oluşturmalarına sebep olmuştu. Hız İsa'nın aralarından ayrılmasının üzerinden yaklaşık dört sene sonra Pavlus'un cemaatin içine katılması onlara yeni bir kuvvet ve ivme kazandırmış olmakla birlikte, değişik telakkilerin ve yorumların zuhur etmesine de müncer olmuştur. Aslında Pavlus'un yetiştiği ortam ve şuur altındaki müktesebatını izhar ve i'lam etmesi Kudüs cemaati arasında ilk fikri ayrılıklara ve Mesajın ileriye dönük bambaşka bir çehreye bürünmesine sebep oluyordu. Şimdi bu fikri ve ameli ayrılıkları birkaç madde halinde sıralayacak olursak;

²⁸ Gündüz, *a.g.e.*, 'Pavlus'un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği', 2006b, s. 34-41

1.3.1. Havari Kavramındaki İhtilaflar

Hz. İsa'nın tebliğ ettiği mesajın anlaşılmasında Celile'deki ilk tebliğinden vefatına kadar onunla birlikte bulunan, dirilişin ve diriliş sonrası hayatının şahitleri olan kimselerin tartışılmaz bir otoritesi vardır. Bunlar mesajın sahibi yani Hz. İsa tarafından seçilmişlerdir. Bu anlamıyla havarilik benzeri olmayan eşsiz bir fenomendir. Kilisenin teşekkülünden önce varoluşları ve onun kurucuları olmalarının yanı sıra, Mesih'le ilgili hususi konumu yüzünden de havarilik tabiatı gereği, Mesih'in hayattayken görülmesiyle alakadardır, bu yüzden de tekrarlanamaz veya bir başkasına miras bırakılamaz bir özelliğe sahiptir²⁹.

İşte sorun burada başlamaktadır. Zira Pavlus Şam yolundaki dönüşümü neticesinde çeşitli topluluklara yazdığı mektuplarda sık sık İsa Mesih tarafından havari olarak seçildiğini ifade eder. Pavlus'un kendi havariliğinden şüphesi olmasa da, böyle bir şüphenin olduğu Galatyalılara ve Korintoslulara yazdığı mektuplarda ortaya çıkar. "...Elçi değil miyim? Rabbimiz İsa'yı görmedim mi?..." şeklinde çıkışması onun İsa'yı görmediğinin ve ona inanmamış olduğunun, dolayısıyla ileri sürdüğü öğretilerin İsa'dan kaynaklanmadığının tartışılması ve kendisinin havarilik iddiasının sorgulanması gerçeğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

1.3.2. İsa'nın Geliş Gayesiyle İlgili İhtilaflar

Pavlus'a göre İsa, şeriatı kaldırmak için gelmiştir. Tora'nın ahkâmına uymak bir Yahudi için gereksizdi. Çünkü şeriat günahların kaynağı idi. Şeriat olmasa günahaht olmazdı. Gerçeği söylemek gerekirse, insan günahın bilincine kutsal yasanın yerleşmesinden sonra varmıştır. Tanrı, Âdem'den beri devam edip gelen, ezeli günaha ve şeriat yüzünden işlenen diğer günahlara kefarete olarak kendi oğlunu dünyaya göndermiş ve kurban etmişti. Artık O'nun kurbanıyla ezeli günah ve şeriat kalkmıştı. Pavlus'un bu fikirlerine karşı Yahudi-Hıristiyan cemaati Matta incilinde de ifade edildiği gibi İsa'nın şeriatı kaldırmaya değil, eksikleri tamamlamaya geldiğini ifade ediyorlardı³⁰.

²⁹ F. Aydın, *a.g.e.*, s. 84

³⁰ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 2008, s.302

1.3.3. Putperestlerin Hıristiyanlığı Kabulüyle İlgili İhtilaflar

Putperestlerin Hıristiyanlığı kabul etmesiyle ilgili ihtilaflar, onlara Yahudi şeriatının tatbik edilip edilmeyeceği ve sünnet meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bilindiği üzere Hıristiyanlık ilk olarak Filistin topraklarında ortaya çıkmış, Kudüs'te yaşayan Yahudilerden Hz. İsa'ya iman edenler Yahudi şeriatını tatbik etmeye devam etmişlerdir. Ancak Kudüs dışındaki gentile topraklarında Yahudi ahkâmını tatbikte pek bilinçli davranılmamıştır. Bunda Pavlus'un Yahudi şeriatına uymayı, Hıristiyanlığın putperestler arasında yayılmasının en büyük engeli olarak görmesi de etkili olmuştur. Pavlus Yahudi ahkâmını tatbikten çok Mesih merkezli teolojisi ile mesajın daha çok gentile topraklarına intişar etmesine önem vermişti. Bu sebeple pek çok yerlere yolculuklar düzenlemiş, misyonerlik çalışmalarını putperestler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu sebeple Hıristiyanlığı putperestler içinde yaydığı için ona "Yabancılar Havarisi" adı verilmiştir³¹.

Pavlus, Hıristiyanlığın Putperestler arasında yayılabilmesini kolaylaştırmak için, yeni dine girenlerin Yahudi şeriatına uymayabileceğini düşünmüş ve sünnet gibi, onlara zor gelebilecek bazı dini yükümlülüklerden onları muaf tutmuştur. İşte Pavlus tarafından verilen dini içerikli tavizler, yeni Hıristiyan olanların, Yahudi şeriatına uyup uymama veya hangilerine ne kadar uyacakları konusunda tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. Bu anlaşmazlığın giderilmesi için Pavlus, Kudüs'e gelmiş ve orada 49-50 yıllarında "Havariler Konsili" adıyla anılan konsile katılmıştır. Bu konsilde Pavlus, Anadolu'daki Hıristiyanlaştırdığı insanların durumundan bahsetmiş, Hıristiyanların çoğalması için, bu dine yeni girecek olanlara kolaylık gösterilmesinin gereği üzerinde durmuştur. Konsil, putlara kurban edilen şeylerden, kandan, boğulmuş hayvan etinden yenmesini ve zina yapmayı yasaklamış, Putperestlerden yeni dine girenlere başka sınırlama getirilmemesine karar vermiştir. Havariler konsilinden sonra, Hıristiyanlar arasında iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi Pavlus'un görüşlerinin hâkim olduğu grup, diğeri de "Yahudi-Hıristiyanlar" grubu olmuştur. Yahudi-Hıristiyan grubu Yahudiliğin bazı özelliklerini özellikle de tevhit inancını devam ettirmişlerdir. Hz İsa'nın "dağdaki vaazı" olarak bilinen ve Matta incilinde bahsedilen, fakirliği esas kabul ettikleri için bu ilk Hıristiyan grubuna "Ebionitler"(fakirler) denilmiştir.

³¹ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 19

Ebionitler beşinci yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmişler, daha sonra da Pavlus zihniyetinin taraftarlarının çoğalmasıyla Hıristiyanlığın yeni kazandığı muhtevadan dolayı adlarından bahsedilmez olmuştur³².

³² Ahmet Hikmet Eroğlu, ‘‘ Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış’’, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, c. XLI, s. 310-311

BÖLÜM 2: TEMEL HIRİSTİYAN DÜŞÜNÇESİNE AYKIRI AKIMLAR VE ESASLARI

2.1. Heresi

Günümüzde mensuplarının sayısı bakımından dünyanın en büyük dini hüviyetinde olan Hıristiyanlık tarihine bir göz attığımızda, erken dönem Hıristiyanlıktan günümüze kadar çok sayıda büyük küçük Kilise, mezhep, grup ve tarikatların var olduğunu görürüz. Hıristiyanlık içinde bu ayrışma beraberinde Ortodoks ve Heterodoks ayrımını getirdi. Bu ayrım Kilise tarihinde erken dönem Hıristiyan geleneğinin, inanç sisteminin ya da Credo'sunun, dördüncü asra kadar tam manada yerleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu sahih inanç doktrininin ya da Ortodoksluğun dışındaki tüm akım ve mezhepler heterodoksal bir çizgide değerlendirildi. Bu iki ayrım aslında basit teolojik onun da özünde Kristolojik tartışmalardan ortaya çıkmıştır.

Dinsel ya da teolojik tartışmalar sonucu ortaya çıkan grup ya da anlayışların Ortodoksi, Heterodoksi ve Heresi diye adlandırılmaları, çoğunluğu oluşturup oluşturamama veya kendisini egemen güç odakları ile siyasal anlayışlarla özdeşleştirip özleştirememe neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu sınıflamada Ortodoksi, genellikle egemen yaygın anlayış için kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, kendini çoğunluğun inancını ifade eden merkezi din anlayışıyla ve egemen siyasal güçle özleştiren dinsel yorum kendisini Ortodoks olarak tanımlamıştır. Bu durumda, merkezi din anlayışının dışında kalan görüş ve akımlar ise heterodoksi olarak görülmüş olup, çoğunluğun ya da bazı durumlarda siyasal gücün doğru ve kabul edilebilir saydığı resmi öğretinin dışında kalan her türlü eğilimi ifade etmektedir. Dolayısıyla çoğunluğa karşı azınlığı ve resmi din anlayışına karşı muhalefeti temsil eden akımlar heterodoksal mezhepler olarak değerlendirilmiştir. Heterodoksi içerisinde dine ve dinsel inanç ve değerlere getirdikleri yorum ve bakış açısıyla, yaygın din anlayışının temel değerlerinden sapma temayülü gösterdikleri düşünülen ve sapkın inanç ve uygulamaları nedeniyle cezalandırılmayı hak ettiklerine inanılan akımlar ise heretik ya da sapkın akımlar olarak adlandırılmışlardır.

Bu durumda Heresi, yaygın kabul edilen inançlardan ya da çoğunlukça temsil edilen öğretilerden kesin bir ayrılık ve farklılaşmayı temsil etmektedir³³.

Kısaca ana bünye ya da sahil inanç doktrini de diyebileceğimiz Ortodoksluk Yunanca ‘‘doğru’’ anlamındaki ‘‘Orthos’’ ve düşünce, inanç manasına gelen ‘‘Doxa’’ kelimelerinden müştaktır. Bu anlamda Ortodoks terimi, bir dinin öğretisine, doktrin ve doğmasına; herhangi bir öğretinin ilkelerine, geleneksel olarak doğru kabul edilen düşüncelere ve görüşlere uygun fikir, inanç ve bu inancı benimseyen kişi ve grup demektir. Ortodoks öğretinin karşısında duran düşünce veya doktrine ‘‘heresi’’ denildiği gibi bunu benimseyenlere de heretik denmiştir. Heresi Yunanca ‘‘hairesis’’den türemiştir. Klasik Yunanca da bu kelimenin çeşitli anlamları olsa da genel olarak ‘‘seçme, seçim, ayırma, seçilmiş kişi veya şey’’ gibi anlamlara gelir. Yunanca da felsefi bir ekol, bir grup, dini doktrinsel bir sistemi ifade için kullanılan bu kelime Hıristiyanlığın antik Roma dünyasına girişıyle bir kilise terimi hüviyetini almıştır. Hıristiyan dünyasına girişten sonra bu kelime Kilise tarafından öğretilen iman hakikatlerinden farklı bir kanaati benimsemek veya bu hakikati inkâr etme demektir³⁴.

İfade ettiğimiz gibi Yunancadan geçen bu kelime, ne Grekçe ne de Hellenistik Yahudilikte küçümseyici bir ifade ve olumsuz bir anlam taşımamaktadır. Bu durum Hıristiyan literatürünün yükselişe geçmesiyle, ansızın dramatik bir şekilde değişir. Erken dönem kilisede başlayan bu semantik gelişim ‘‘mezhep, bölünme, yanlış öğreti’’ şeklinde devam eder. ‘‘hairesis’’ kelimesi ‘‘heresi’’ şeklinde teknik bir terim olur ve ilk olarak Gnostiklere uygulanır fakat aynı zamanda Yunan ve Yahudi mezheplerine de tatbik edilir³⁵.

Sapkınlık, aykırılık gibi manalara gelen Heresi kelimesinin Hıristiyanlık içinde kullanımına baktığımızda ilk olarak Pavlus’un mektuplarında karşımıza çıkar. Pavlus Galatyalılara yazdığı mektubunda şöyle der: ‘‘Putperestlik, sihirbazlık, düşmanlıklar, münazaa, kıskançlık, gazaplar, çekişmeler, ayrılıklar, firkalar...’’³⁶. Cümlede geçen ‘‘firkalar’’ın karşılığı olarak İngilizce metinlerde ‘‘heresies’’ kelimesi kullanılmıştır.

³³ Şinasi Gündüz, ‘‘ Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi- Heresi Kavgası’’, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sayı. 9, s.10-11

³⁴ Kadir Albayrak, *Bogomolizm Ve Bosna Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s.28

³⁵ Lain Gardner, ‘‘ Docetism’’, *Encyclopedia Of Religions*, vol. IV, s.2381

³⁶ Galatyalılara, 5:20

Pavlus ayrıca Korintlil Hıristiyanlar arasında sapkınlar denilebilecek grupların olduğuna atıfta bulunmuştur. Pavlus Korintlil Hıristiyanları yazdığı şöyle uyarır: ‘‘Kardeşler, Rabbimiz İsa Mesih’in adıyla yalvarıyorum: hepiniz uyum içinde olun, aranızda bölünmeler olmadan aynı düşünce ve yargıda birleşin.’’³⁷ Yine Pavlus bir başka mektubunda Titus’a şöyle der: ‘‘...birinci ve ikinci uyarıdan sonra bölücü kişiyle ilişkini kes. Böyle bir kişinin sapmış olduğundan ve günah işlediğinden emin olabilirsiniz; o kendi kendini mahkûm etmiştir.’’³⁸ Benzer şekilde Petrus’un mektuplarında da sapkın öğretilerden ve yanlış öğreti yayanlardan bahsedilmektedir. ‘‘... ama İsrail halkı arasında sahte peygamberler vardı, tıpkı sizinde aranızda yanlış öğreti yayanlar olacağı gibi. Bunlar kendilerini satın alan Efendi’yi bile inkar ederek gizlice aranızda yıkıcı öğretiler(destructive heresies) sokacaklar....’’³⁹

Pavlus tarafından ibda olunan Hıristiyanlık öğretisi, onun ölümünden sonra Kilise Babaları tarafından peyderpey inşa edilmiştir. Kilise Babaları, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde yaşayan, dini otoriteleri kabul edilmiş olan, Hıristiyan geleneğinin ilk düşünürleri ve ilahiyatçıları olduğu gibi, kutsal kitapları yorumlayan ve Hıristiyan öğretisini savunan kişilerdir. İlk Kilise Babalarının kaleme aldığı yazıların büyük bir kısmı dönemin entelektüel lisanı kabul edilen Grekçe yazılmıştır. Hıristiyan dini tarihinin ilk otuz yılından sonraki iki yüzyılı, Grek lisanı ve kültürüyle şekillenmiştir. Bu süre içerisinde yetişen kilise babalarının neredeyse tamamı Grek menşeli ve bu kültürle eğitilmiş kişilerden oluşmuştur. Kilise babalarının bilinen en karakteristik özelliklerinden birisi Hıristiyanlığı zararlı felsefi düşüncelerden korumak olmasına rağmen Hıristiyan düşüncesini felsefi yolla sistemleştirmişlerdir⁴⁰.

2.2. Erken Dönem Heretik Gruplar

Hıristiyanlıkta erken dönemlerden itibaren ortaya çıkmaya başlayan mezhep ayrımları, kurulu kilisenin kendisini evrensel ilan ettiği dördüncü yüzyıla kadar basit teolojik tartışmaların sonucunda türeyen hizipleşmeler olarak algılandı. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi kilise içindeki hizipleşmeler ilk olarak Hıristiyanlığın Yahudi ve Gentile

³⁷ Korintlilere, 1:10

³⁸ Titus’a, 3:10-11

³⁹ 2 Petrus, 2:1

⁴⁰ Münir Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Meselesi*, Aziz Andaç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 10-17

yorumları arasındaki farklılıklardan doğdu. Hıristiyanlığın ilk asrında ortaya çıkan ilk ayrılıklar yeni din mensuplarının Yahudi şeriatına tabi olup olmama meselesinden kaynaklandı. İlk havariler konsili Yahudilerin dışındaki milletlere mensup olup, Hıristiyanlığı kabul edenleri bazı kurallar dışında muaf tutuyor, kendileri ise bu şeriata göre yaşıyorlardı. Yahudi menşeli Hıristiyanlar 70 yılında Kudüs'ün Romalılar tarafından yıkılmasından önce Pella'ya gittiler. Trajan döneminde tekrar Yahuda'ya döndüler, ancak Kudüs'te etkinlikleri azaldı. Havariler dönemi sonunda birçok gruba bölünen bu cemaat Ebioniler adıyla, yaklaşık altıncı yüzyıla kadar varlıklarını sürdürdüler⁴¹.

Genellikle, Yahudi-Hıristiyanlığının vücuda geldiği dini grup olarak teşhis edilen Ebionitler hakkında bilinenler, onları heretik olarak kabul eden Hıristiyan yazarların kâleminden çıkan yazılardır. Erken Kilis literatüründe, Ebionitlerden bahseden Irenaeus, Hippolytus, Tertullianus, Origenes, Eusebius ve Epiphanius gibi yazarların ortak özelliği kendilerinin Ortodoks çizgide yer almaları ve Ebionitleri heretik halka içinde görmeleridir. Onların heretik halka içinde yer almalarının en önemli sebebi, kendi akidelerine bağlı kalırken Hz. İsa'yı bir peygamber olarak görürlerdi. Bunun yanında Pavlus'un havariliğini ve mektuplarının geçerliliğini reddederlerdi. Epiphanius, Ebionit literatürü hakkında bilgi verirken bu grubun kendine has bir incili olduğunu ifade ederek ondan alıntılar yapar. Anlaşılan o ki, Ebionitler veya yazıları dördüncü yüzyıl sonlarında hala mevcudiyetlerini devam ettiriyorlardı. Dördüncü yüzyıl Hıristiyan yazarlarından olan Epiphanius, Ebionitler'in bir başka kolunun Elkesaitler olduğunu yazar. Elkesaitlere ait bir metin olan Elkesai Kitabı sünneti, şabata uymayı ve yeni bir vaftizi emrediyordu⁴². Bunlar şeriatın ve sünnetin uygulanmasına senkretizm ve riyazet karıştırarak kendilerini hem gnostiklere hem de Esseniler'e yaklaşıyorlardı. Bunların ılımlı olanları daha sonra Nasıralılar diye adlandırıldı. Ebionitler heretik sayılırken Nasıralılar Ortodoks kabul ediliyordu.

Yine bu dönemde Monarşianizm diye bilinen akımdır ki, Tanrının birliğine vurgu yapmış, birliğini tehlikeye düşürecek anlayışları reddetmişlerdir. Bu akımın

⁴¹ Demirci, 'Hıristiyanlık', s.332

⁴² Turhan Kaçar, 'Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları', *AÜİFD*, 2003, c. XLIV, sayı. 2, s. 191-193

temsilcilerinden Samosatalı Paul' a göre; Tanrı birdir ve onun kelamı bir beşer olarak Meryem'den doğan İsa'ya hulul etmiştir⁴³. Adolf von Harnack Monarşistleri savundukları farklı İsa teolojisine binaen iki gruba ayırmıştır. Hz. İsa'nın aslında bir bedeni olmadığını savunanları şekilci monarşistler; Hz. İsa'nın aslında sadece bir insan olduğunu, fakat sonradan ilahi niteliklerin kendisine verildiğini savunanları dinamik monarşistler olarak adlandırmaktadır⁴⁴.

Görüldüğü gibi Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılında çeşitli fikir akımları ve gruplar oluşmuş, bunlar Kilise Babaları tarafından bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bunların içinde Kilise için en tehlikeli olanı Gnostisizm olmuştur. Kilise Babaları tarafından meydana getirilen ilk sistemli teoloji, ikinci yüzyıl boyunca kiliseyi tehlikeli bir biçimde sarsan Gnostisizmin etkisi ile oluşturulmuştur. Gnostisizm Hıristiyan imanının öğretisini dinler karışımının genel hareketine çekmek yolunu aramakla, Kilise içinde gayet tehlikeli bir krizin doğmasına sebep oldu⁴⁵.

Kilise Babaları tarafından sapkın sayılan Gnostiklerin- bunlar arasında Simon Magus, Menander, Cerdo, Marcion, Saturninus, Cerinthus, Basilides, Valentinus, Bardaisan, Montanus vs –öncelikle kozmos karşıtı dualizm ve İsa Mesih'in hululünün, ölümünün ve dirilişinin reddedilmesini eleştirerek aşama aşama Ortodoks eğilimi şekillendirdiler⁴⁶. Öğretilerinin en önemli yanlarını Gnostik inançlara tepki olarak geliştiren Kilise Babaları daha ikinci yüzyılın başında, yani 120 ya da 130'lu yıllarda, Gnostisizmi çok tehlikeli bir akım olarak addedip, Gnostisizmi sapkınlık olarak saymaya başladılar⁴⁷.

Görüldüğü gibi sapkın sayılan gruplara karşı bilhassa Gnostisizme ve Doketik öğretilere karşı bir mücadele başlatılmış ve bir sistematik kurulmaya çalışılmıştır. Şimdiki başlıkta bu sistematik ele alınmaya çalışılacaktır.

⁴³ Mustafa Sinanoğlu, "Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2001, sayı. 6, s. 4

⁴⁴ Kaçar, a.g.m., s.193

⁴⁵ K. Bihlmeyer, H. Tuchle, *I veIV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, çev. Antun Göral, Güler Matbaası, İstanbul, 1972, s. 107

⁴⁶ Eliade, a.g.e., 2009, s.452

⁴⁷ Jeffrey Burton Russell, *İblis Erken Dönem Hıristiyan Geleneği*, çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.55

2.3. Heretiklere Karşı Apolojistler

Kelime anlamı “savunma”, “savunma amacıyla yapılan konuşma” olan apoloji, terim olarak, belli bir saldırı veya suçlama karşısında Hıristiyanlığı savunmayı ifade etmektedir. Bu kelimedenden türetilen Apolojetik ise sistematik bir şekilde Hıristiyanlığı savunma yollarını ve araçlarını araştıran bilim, kısaca söylenecek olursa apoloji bilimi olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir saldırı karşısında Hıristiyanlığı savunmak için yazılan eserler apoloji kapsamına girerken, Hıristiyanlığın özünden kaynaklanan Apolojetik, Hıristiyanlığa karşı ne tür saldırıların yapılabileceğini, Hıristiyanlığın saldırıya açık yönlerini, mevcut veya olası saldırıların eksik ve yanlış yönlerini ele alan bilim dalıdır. Bu durumda, her Apolojetik bir apolojidir; ancak her apoloji Apolojetik değildir. Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi, apoloji somut bir saldırıya cevap olduğu için, genellikle, Hıristiyanlığın Hıristiyan olmayanlara veya Hıristiyanlık içindeki heretik akımlara karşı savunulmasını ifade eder⁴⁸.

Hıristiyanlık içindeki ilk apolojetik tartışmaların paganizme ve gnostik inanışlara karşı ortaya çıktığını görürüz. Hıristiyanlar içinde buldukları pagan ve gnostik dünyaya karşı inançlarını nasıl izah edeceklerdi? Özellikle İsa'nın tanrısallığı önemli bir problem oluşturuyordu. Gnostikler madde ve ruh şeklinde bir düalizmi savunurken aynı zamanda İsa'nın tanrısallığı ile onun fiziksel doğumunu bağdaşmaz kabul ederek onun gerçek kişiliğini reddediyorlardı. Henüz belirgin bir düşünce sistemi oluşturulmadığından Hıristiyanlık ne Romalıların anladığı anlamda bir din ne de bir felsefe olarak savunulabilirdi. Diğer bir deyişle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ortaya çıkan temel sorun Hıristiyanlığın bulunduğu ortamdaki felsefi ve kültürel mirasla uyum içinde olup olamayacağıydı. İşte İlk Apolojetik eserler salt bir iman savunusundan daha çok Roma imparatorluğunun toplumsal düzeni açısından gayri meşru ve bir tehdit olarak kabul edilen Hıristiyanlığa toplumsal meşruiyet kazandırma çabasına matuf olarak okunabilir. Buna rağmen Apolojetik eserlerin içeriğini belirleyen asıl sorunlar tam olarak oluşmamıştı. Çünkü Hıristiyanlıkta iman nasıl tanımlanacağı sorusunu belirleyen asıl içerik, yalnızca Tanrı'nın varlığını onaylamak değildir. Ya da Tanrı'nın varlıkla olan ilişkisini açıklamak da değildir. Daha çok iman sorunu Tanrı'nın logos-İsa-Mesih ile

⁴⁸ Muhammet Tarakçı, Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas, *UÜİF Dergisi*, 2005, c. XIV, sayı. 12, s. 136

ilişkinin nasıl açıklanacağı ile ilgilidir. Bu ilgiler özellikle ilk apoloji yazarlarının metninde de açıkça gözüktür. Justin'in apolojisinde Hıristiyan Tanrısının nasıl tanımlanacağından ziyade İsa'nın tanrısallığının nasıl açıklanacağı sorunu önemli bir yer işgal eder⁴⁹.

Irenaus(ö.200)'un "*Againts Heresies*" (*Heretiklere karşı*) adlı çalışması kilisenin öğretilerini yerleştirmeye yönelik geniş ölçekli bir çalışmadır. Önemi ilkin Gnostisizme karşı savaş vererek Eski Ahit'i kilise için kurtarmasında ve böylece Hıristiyan dinsel duygu ve tanrıbilimini Yahudi kökenleriyle bağlamasında yatar⁵⁰. Irenaus teferruatlı çalışmasında bütün sapkınları tasnif etti ve şiddetle onları eleştirdi. Bu kadar fazla çeşitliliğe esef ederek, sadece bir tane kilise olabileceğini bunun dışında kurtuluşun olmadığını ifade etti. Hıristiyanlığın başlangıcındaki bu kadar çeşitlilik arasında Irenaus'un en fazla tehacüm gösterdiği mezhep Gnostisizm olmuştur⁵¹.

Klement (150-215) ise, yeni Hıristiyan olmuş paganlara karşı Kitab-ı Mukaddes'in Tanrı'sı ile Yunan-Roma idealleri arasında bir bağ kurmayı tercih etti. Yehova'nın ve Yunan filozoflarının aynı ve bir tanrı inancında olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Onun eserlerinde soru-cevap yöntemini kullanması ve bu yöntemi okullaştırması da oldukça dikkat çekicidir. Klement'in öğrencisi Origenes (185-254) de ilk meşhur apoloji yazarlarından biridir. Yazdığı eseri toplam sekiz kitaptan oluşmakta ve her kitap kendi içinde bölümlere ayrılmaktadır. Eserinin girişinde Celsus'un Hıristiyanlığa yönelttiği yanlış iddialara cevap vermesinin kendisinden istendiği ifade eder ve bu görevi apoloji olarak adlandırır⁵².

Görüldüğü üzere Hıristiyanlığın ilk birkaç yüzyılı kendi içinden neşet eden ana bünyenin dışındaki gruplarla mücadele şeklinde geçmiştir. Bu mücadelede savunmacı kilise babalarına ait eserlerin bir bölümü, heretik olmakla itham edilen bu gruplara karşı kendi inançlarının tanımlanması ve savunulması ve onların inanç ve sistemlerinin eleştirilmesine ayrılmıştır.

⁴⁹ Hilmi Demir, Apolojetik ve Kelam İmi, *Kelam Araştırmaları*, 2008, c.VI, sayı.1, s. 21

⁵⁰ B. Artz Frederick, *Orta Çağların Tini*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1996, s.66

⁵¹ Michael Baigent, R. Leigh, H. Lincoln, *Kutsal Kan Kutsal Kâse*, çev. Mehmet Topdaş, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s. 359

⁵² Demir, Apolojetik ve Kelâm İmi, s.20

2.4. Gnostisizm ve Kökenleri

İrfani bilgi anlamına da gelen gnosisten türemiş olan Gnostisizm'in ne olduğu konusunda bir tanım yapmak zor olmakla birlikte, genel olarak yapılan tarif; Gnostisizm'in Tanrı, âlem, insan, kurtuluş ve bilgi gibi konularda kendine has açıklamalar getiren ve milattan önce 5. ve 4. yüzyıllardan itibaren çeşitli Ortadoğu toplumlarınca yaygın olarak temsil edilen dini-felsefi bir akımdır⁵³. Akım diyoruz zira, her ne kadar Hans Jonas gibi çağdaş bilim adamları ‘*Gnostik Din*’ başlıklı eserler yayımlasalar da Gnostisizm başlı başına bir din ya da mezhep değil, çeşitli dini gelenekler içinde doğal bir gelişim ya da kültürel etkileşim sonucu oluşan bir akımdır.

Bununla beraber gnosis ve Gnostisizm terimlerinin anlam sınırlarının belirlenmesi açısından Gnostisizm, herkesin bu şekilde adlandırmakta görüş birliğine vardığı, milattan sonra ikinci yüzyıla ait belli bir sistemler grubunu ifade ederken, buna karşılık gnosis ise, tanrısal gizler hakkında yalnızca bir seçkinler grubunun erişebileceği bir bilgi anlamına gelmektedir⁵⁴. Başka bir ifadeyle pek çok âlim, Yahudi, Yunan ve Hıristiyan düşüncesinde eğilimleri bulunabilen geniş muğlak bir hareketi yani gnosisi, ikinci yüzyıl Hıristiyan gnostiklerin icat ettiği karmaşık bir sistem olan Gnostisizmden ayırt eder. Gnosis Hıristiyanlığa alternatif bir inanç olmuş olabilir; fakat Gnostisizm, Hıristiyan gelenek olarak tanımlanan şeyin sınırlarında ve ötesinde var olmasına karşın, kesinlikle Hıristiyan'dır⁵⁵.

Tarih boyunca birçok dinin içinde Gnostik inanç ve öğretileri temsil eden ekoller olmuştur. Mesela Yahudi toplumunda en yaygın örneklerden birisi Essenilerdir. Bunlar hakkındaki genel bilgiler yakın zamanlara kadar Yahudi tarihçileri Josephus ve Philo gibi yazarlara dayanıyordu. 1945'de Lut gölü civarındaki Kumran yazmalarının ortaya çıkmasıyla, onların yarı gnostik ve münzevi bir hayat yaşayan bir topluluk olduğunu öğreniyoruz. Gnostik yapıdaki bu ekollerden Hıristiyanlık içerisinde Bogomiller ve Catharları zikredebiliriz. Ayrıca İslam dinin de, Şiiğin bazı kolları Gnostik felsefi unsurlarla yan yana gelişmiştir. Bundan maada, tamamıyla gnostik bir hüviyete bürünmüş müstakil çapta Sabiilik ve Maniheizm gibi dini geleneklerde mevcuttur.

⁵³ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s.46

⁵⁴ Eliade, *a.g.e.*, 2009 s. 445

⁵⁵ Russell, *a.g.e.*, 2000, s.55

Gnostisizm'in tarih sahnesinde ne zaman yerini almaya başladığı ve Hıristiyanlıkla ilişkisi öteden beri tartışılmış konulardır. Erken dönem kilise babaları Gnostisizmi, temelde Hıristiyanlık içinde neşet eden bir heresi olarak gördüler ve kaleme aldıkları apolojetik eserlerde özellikle Simon Magus, Marcion, Valentinus, Basilides gibi Hıristiyanlık geleneği içerisinde yetişen kişilerle onların görüşlerini izleyenlere karşı reddiyeler yazdılar.

Gnostisizmin, özellikle de Hıristiyanlık bünyesinde ortaya çıkan Gnostik akımların kökenine ilişkin erken dönem Hıristiyan yazarlarca savunulan bu görüş, uzun yıllar Hıristiyan bilim adamlarınca benimsendi. Bu bilim adamları genelde Gnostisizmin Hıristiyanlık içinde sapkın bir eğilim olduğunu savundular. Bu noktada Adolph van Harnack, Gnostisizmin, Hıristiyanlığın Helenleşmesi olduğunu savundu. Diğer taraftan özellikle Kumran ve Nag Hammadi literatürünün keşfi ve Sabiilik kutsal metinleri üzerinde yapılan araştırmalar, Gnostisizmin Hıristiyanlık dışında da mevcut olan bir akım olduğu fikrine sevk etti. Bu çerçevede Gnostisizmin Hıristiyanlık da dahil her dinsel gelenekte görülebilecek olan senkretist bir akım olduğu fikri tartışılmaya başlandı. Bu doğrultuda çeşitli araştırmacılar, Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi dönemlere kadar uzanan bir akım olduğunu ve Hıristiyanlık öncesi Yahudilik, Anadolu sır dinleri ve çeşitli Filistin-Suriye kültürleriyle Eski Mısır ve Eski İran dinsel geleneklerinde de çeşitli Gnostik motiflerin bulunduğunu ileri sürdüler. Böylelikle Gnostisizmin Hıristiyanlık içi bir fenomen olduğu yönündeki geleneksel Hıristiyan düşüncesinin dışında, Gnostisizmin kaynağı konusunda ileri sürülen çeşitli teorilere kapı aralanmış oldu⁵⁶.

Kısacası Gnostik düşünceler inançlar ve yaşam biçimi, farklı isimler ve cemaatler halinde tarih sahnesinde yer almalarına rağmen Ortadoğu'da yaşayan halkların ortak paydalarında birisi, belki de en önemlisiydi. İslam hâkimiyeti öncesi dönemde Gnostisizm bu yörenin bir alt kültürü konumundaydı ve farklı dil, din ya da cemaat mensubu olan insanların mitlerini, inançlarını ve ritüellerini şekillendiriyordu.

Gnostisizmin kaynakları ilk elden kaynaklar ve ikinci elden kaynaklar olmak üzere iki kategoride incelenebilir. İlk elden kaynaklar, çeşitli Gnostik gruplarca yazılan ya da

⁵⁶ Gündüz, *a.g.e.*, "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar", 2006b, s. 209-211

derlenen kutsal metinlerden oluşur. Bu kaynaklar Süryanice, Kıptice, Yunanca, İbranice, Uygurca ve diğer pek çok dilde yazılmış olan çeşitli dokümanları içerir. Nag Hammadi Yazmaları, Süleyman'ın Od'ları ve İncil ilahisi Süryanice metinler sayılabilir. Ayrıca Ölü Deniz Parşömenleri, Sfer Yesirah Yahudi heretisizmine ait çeşitli metinler, Sabiilerin ve Maniheistlerin Kutsal literatürleri de ilk elden kaynaklar arasında yer alırlar. Bunlar dışında, başta Yuhanna İncili olmak üzere Hıristiyan literatürü içinde yer alan çeşitli kaynaklar da Gnostik düşünceleri yansıtmaktadır. Bu ilk elden kaynaklar milattan önce ikinci yüzyıl ile milattan sonra altıncı ve yedinci yüzyıllar arasında bir zaman dilimine aittirler. Gnostisizmle alakalı ikinci elden kaynaklar ise çeşitli dönemlerde yaşayan Gnostik gruplar ve bunların inanç, öğreti ve ritüelleriyle ilgili bilgi veren dış kaynaklardan oluşur. Bu kaynaklar arasında Irenaeus, Justin, İskenderiyeli Clement ve Origen gibi çeşitli kilise babalarının yazılan kitapları önemli bir yer tutar⁵⁷.

2.5. Gnostisizm'in Tanrı, Âlem ve İnsan Anlayışı

Yeni-Platonculuktan, Helenleşmiş zerdüşt inancından ve Yahudilikten aktarılmış sistematik bir öğreti durumuna ulaşan gnostisizm, bir tür kozmolojik yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşım tinsel unsurların maddenin tutsaklığından zamanla kurtulması görüşünü içeriyordu. Genel olarak gnostik inanç ve öğretilerin temelinde şu üç temel unsur bulunur:

1. Hayat ve ışık kültürüne sahip Yüce Varlık inancı
2. Zıt prensipleri ifade eden bir dualizm anlayışı
3. İnanılan Yüce Varlığın dışında olan ve yaratıcı Tanrı tasavvurunu ifade eden Demiurg düşüncesi⁵⁸.

Birçok inanç sisteminde olduğu gibi, gnostik gelenekte de ontolojik ve teleolojik açıdan maddi âlemi ve âlem insan ilişkisini açıklamaya çalışmak üzerinde durulan temel konulardan birisini (belki de en önemlisini) oluşturur. Yaşantısında gerek ahlaki açıdan gerekse fiziksel açıdan acı ve ıstıraplarla karşı karşıya olan insana bunlardan kurtuluşun yollarını göstermek, Gnostik inanç sisteminde de öğretilerin merkezinde yer alır.

⁵⁷ Melih Ülkü Akat, *Ezoterizm ve Batınlık Tarihi*, Nokta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 128-129

⁵⁸ Mehmet Sâkioglu, *Antik ve Çağdaş Belgeler Işığında Da Vinci Fenomeni, Pavlus Hıristiyanlığının Tartışmalı Tarihi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 132-136

Gnostisizm, acı ve ıstırapın, sapkınlık ve dalaletin, kısaca kötülüğün menşei konusunda diğer inanç sistemlerinden ayrılır. Gnostikler, kötülüğün yüce Tanrının tasarrufu dâhilinde olduğunu ya da ondan kaynaklandığını kabul etmezler. Onlara göre tapınılan yüce varlık mutlak iyilik ve güzellik nitelikleriyle mücehhezdir. Kendisi her türlü kötü vasıftan uzak olduğu gibi, kötülüğe neden olması, yaratması veya kötülüğün ondan neşet etmesi de söz konusu olamaz. Öte yandan yine Gnostiklere göre insanın asıl varlığını oluşturan ve yüce tanrısal âleme ait olan ruh da yapısı gereği kötülükten uzaktır. O halde kötülüğün kaynağının bir başka yerde aranmasına ihtiyaç vardır. İşte bu noktada -diğer düalist akımlarda olduğu gibi- gnostisizmde de insanı ve âlemi açıklamada çift kutuplu bir izaha yer verilir. Buna göre insan ve âlemdeki bütün iyi nitelikler ve şeylerin kaynağı kendisi de nitelik itibarıyla iyi olan ve genellikle Yüce Hayat, Işık Kralı gibi isimlerle anılan yüce tanrıdır. Buna karşın çeşitli gnostik gelenekler arasında bir takım farklılıklar mevcut olmakla birlikte, tüm kötülüklerin kaynağı olarak ise maddi âlem gösterilir. Ancak Gnostisizm, böylesi bir düalizm konusunda diğer düalist geleneklerden ayrılır. Örneğin Zerdüştlükteki düalizm daha ziyade ahlakî bir karakter taşır. Gnostik düalizm adını verdiğimiz gnostiklerin düalizminde ise -etik bir karakter taşımanın yanı sıra- maddi âleme karşı doğrudan bir tavır söz konusudur. Gnostik düalizmde madde ve maddeden kaynaklanan her şey kötülükle özdeşleştirilir⁵⁹.

Gnostik inanç ve öğretilerin temelinde yer alan hususlardan bir diğeri ise Demiurg düşüncesidir. Maddeyi ve maddi unsurları kötülük ve karanlıkla özleştiren gnostikler, maddenin varlığının yüce tanrıdan kaynaklanmadığını, onun yaratıcısının başka bir varlık olduğunu kabul ederler. Yüce tanrıdan başka bir varlık olan bu yaratıcı güce Demiurg denir. İsmi Yunanca Demiorgus (halk için çalışan) teriminden müştak Demiurg, evreni ve insanın maddi varlığını yaratan güçtür. Demiurgun temel karakteristik özellikleriyle ilgili benzer düşünce kalıpları ortak olmakla birlikte Gnostik gelenekler arasında Demiurgun kaynağı ve nitelikleri konusunda farklılıklarda mevcuttur.

⁵⁹ Şinasi Gündüz, “Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi”, *OMÜİF Dergisi*, 1997,sayı. 9, s. 130

Gnostik sistemlerin insan anlayışına gelince burada insanın yapısıyla ilgili bir üçlülüğe (triolojiye) yer verilir. Buna göre insan üç unsurdan; ruh, beden ve nefsten oluşur. Bu üç unsurdan ruh köken itibariyle ışık âlemine aittir. O, ilahi takdir gereği kötülük âlemine ait olan yeryüzüne ve kötülüğün bir parçası olan bedene düşmüş ya da atılmış bir varlıktır. Işık âlemiyle karanlık âlemi arasında ezelden beri mevcut olan mücadelenin bir aşamasında ruh, kötülük ve karanlığı yenmek ve tahakküm altına alabilmek gayesiyle yüce ışık tanrısı tarafından ışık âleminden karanlık âleme beden içine konmuştur. Ruh ise maddi âleme atılmış olmaktan memnun değildir. Ruhun bu dünyadan kaçışı beden ve nefis ile engellenmeye çalışılmaktadır⁶⁰.

Ana hatlarıyla Gnostisizmi özetleyecek olursak Gnostisizm, felsefi olmaktan çok dini-mistik bir akım olup yalnız Hıristiyanlıkta değil, Yahudilik ve politeizmde de vardır. Ama en önemli düşüncelerini Hıristiyan Gnostisizmi ortaya koymuştur. Bu çığır adını bilgi demek olan 'gnosis'den alır. Gnosisi tanrıyı düşünce ile değil duygu ile bilmedir. Gnostik çığırların ayrıldıkları noktalar yanında birleştikleri başlıca düşüncelerden birisi, hep tanrı karşısına maddeyi koyarlar. Tanrı iyinin ve ışığın temeli, madde ise duyusal dünyanın kaynağıdır. Diğer bir husus, duyusal dünyayı yaratan ve biçimlendiren Demiorgus (Eski Antlaşma'nın Tanrısı) tanrının kendisi değildir; Tanrının altında bulunan, ona bağlı olan bir daimondur. Bir diğer husus ise, ışık ülkesinin öğeler, en yüksek tanrı örneğine göre yaratılmış olan insanın ruhunda bu dünyaya saçılmışlardır. Kurtuluş, bu öğelerin tanrısal yurda geri dönmeleri demektir. Bu manada Kurtarıcı (savior) İsa en yüksek Tanrının göndermiş olduğu bir tindir. Bir insan bedenine bürünüp kendini gösteren bu tin, insanlara o zamana değin bilmedikleri en yüksek tanrıyı bildirmiştir. Ama gerçek olan, tam olan kurtuluş ancak gnosis'e erişenlere nasip olabilir⁶¹.

⁶⁰ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 2008, s.128-129

⁶¹ Mâcîc Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 127

BÖLÜM 3: HERETİK BİR GRUP OLARAK DOKETİZM VE İSA ANLAYIŞI

Hıristiyanlığı tam olarak bir din yapan ve onu istisnasız herkese hitap eden evrensel bir dini gelenek haline getiren değişimin ne zaman vuku bulduğunu tam olarak tespit etmek herhalde mümkün değildir. Ancak imkânsız da değildir. Zira Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarına baktığımız zaman bu durumun, daha Konstantin ve İznik Konsili dönemine gelmeden gerçekleşmiş olduğudur. Bu konsilin yaptığı, doktrinin saf anlamda zahiri sunumunun gerçekleştirildiği ‘‘dogmatik’’ formülasyonlar dönemini başlatmakla, var olan durumun sadece onaylanmasından ibarettir⁶².

Konstantin Roma imparatorluğunun başına geçtiğinde bu dogmatik formülasyonlar artık devletin resmi bir inancı haline geliyordu. Pavlus’un attığı tohumlar Grek ve Roma topraklarında neşv ü nema bulmuş, onun tesis ettiği teoloji dördüncü yüzyılın başında artık bir dogma haline gelmişti. Erken Dönem Hıristiyan Geleneği diye de ifade edilen süreçte tesis edilmeye çalışılan Ortodoks geleneğin karşısında çeşitli fikri akımlar, eğilimler ve gruplar oluşmuştur. Bunlara karşı Ortodoks doktrinin oluşturulmasında kilise babalarının önemli bir yeri vardır.

Eski literatürümüzde Âbâ-i Nasrâniyye diye ifade edilen Erken Hıristiyan Babaları, büyük çoğunluğu aziz kabul edilen ruhani reislerle kilisenin inanç prensiplerini savunan ve doktrinleri ile tanınmış kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bunlardan Apostolik Babalar vardır ki bunlar, Havârilere katılmış, onların arasında bulunmuş, Hıristiyanlığı yaymakta rol oynamış Romalı Clement (ö.101), Hermas, İgnatius vb. gibi şahsiyetleridir. Kilise Babaları ise genel olarak ikinci yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar ortaya çıkmış, kutsal metinlere, yazılı ve sözlü geleneğe dayanarak kilise tarafında makbul görülen doktrinleri va’z eden babalardır. Diğer bir grup ise apolojetiklerdir. Bunlar kilisenin doktrinlerini diğer din mensuplarına, filozoflara, dinsizlere, kilisenin görüşüne muhalefet edenlere karşı savunan babalardır⁶³. Hıristiyan dogmasına Antik felsefenin araçlarıyla bir biçim kazandırmak, inancın kavramsal formunu belirtmek uğraşlarını içine alan Hıristiyan felsefesinin ilk dönemine Patristik Felsefe ya da dönem

⁶² Rene Guenon, *Hıristiyan Mistik Düşüncesi*, çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29

⁶³ Günay Tümer, ‘‘âbâ’’, *DİA*, c. I, s. 5

denir. İşte bu kavramsal formu yerleştirmeye çalışanlara aynı zamanda Patristik Kilise Babaları diye isimlendirilir⁶⁴.

Hıristiyanlığın ilk döneminde karşılaşılan problemler sadece Roma baskısı ve zulmüyle sınırlı kalmıyordu. Hıristiyanlığın kendi safları içindeki teolojik pek çok tartışma dâhildeki sıkıntıları ifade ediyordu. Bu tartışmalar evvel emirde İsa'nın şahsına ve kimliğine yönelik bir minvalde olmuştur. İşte kilise tarihindeki patristik dönem bu teolojik ve kristolojik tartışmalar sonucu oluşan ve heretik diye isimlendirilen grupların ya da eğilimlerin ortaya çıkmasıyla karakterize edilebilir. Bu heretik gruplardan birisi yukarda özet bir şekilde anlattığımız vecihle, Mısırdan nebean eden, ülke çapında etkinlik kazanmış ve kilise babalarını uzun süre uğraştıran Gnostisizm akımıdır⁶⁵. Bununla beraber yine kilise babalarının Ortodoks bir literatür oluşturarak mücadele ettikleri; Gnostisizmden esinlenerek, Yunan felsefesinin etkisi altında kalmış bir kesim tarafından geliştirilmiş bir argüman vardır ki o da Doketik eğilimdir. İşte bu tezde Doketik eğilimlerin ya da Doketizmin ne olduğu, öğretileri ve tarihi seyri işlenmeye çalışılacaktır.

3.1. Docetae ve Doketizm

Docetae kelimesi ifade ettiği mana itibariyle İsa Mesih hakkında bir yorumu, düşüncüyü ve eğilimi bizlere gösterir. Bundan dolayı bir fikre ya da gruba haml edilerek Doketizm veya Doketistler olarak kullanılır. Doketizmin ne olduğu ya da olmadığı hakikaten muğlak bir konudur. Aynı zaviyeden bakıldığında gnostisizmin ya da gnostiklerin fikirlerini 'efradına câmi' bir şekilde bilmemiz mümkün görünmemektedir. Çünkü kilise yani Ortodoks öğretisi tarafından sapkın olarak ilan edilen farklı İsa yorumlarına sahip grupların ya da şahısların kendilerine ait metinlerine çok fazla sahip değiliz. Onların fikirlerini o dönemdeki kilise babalarının yazdığı reddiyelerden, müdafaa mahiyetindeki apolojetik eserlerden öğreniyoruz. Hıristiyan heretiklerine ait metin kıtlığının sebebi o dönemde heretik olarak nitelendirilen yazıların kasten imha edilmesidir. Bu manada 20.yüzyılın ortalarında bulunan Nag Hammadi yazmaları bir nebze de olsa bu gizemli perdeyi aralamaktadır.

⁶⁴ Gökberk, *a.g.e.*, 1999, s. 125-126

⁶⁵ Aziz S. Atiya, *A History of Eastern Christianity*, London, 1968, s.40

Docetae kelimesinin anlamına baktığımızda, Yunan menşeli bir terim olup, ‘‘görünmek’’, ‘‘zuhur etmek’’, ‘‘benzemek’’ gibi manalara gelen, δοκέω [dokeō] fiilinden müştak olduğunu görürüz. Doketizm'in temelinde İsa'nın et ve kemikten oluşan gerçek bir insan değil de, bir tür hayali görüntü olduğu fikri yatar. Buna göre Tanrının ebedi oğlu olan İsa gerçekte insan olup fiziksel bir beden almamıştır. Sadece insanmış gibi bir görüntü vermiştir. İllüzyonizm olarak da bilinen bu öğretiyi, Mesih'in gerçek bir insan gibi görüldüğünü ancak bir vücudunun olmadığını ve çarmıha gerilmesinin bir göz yanılsamasından ibaret olduğunu ifade etmiştir. Doketist öğretilere sahip kişilerden bazıları Mesih'in insan doğasını tümünden reddederken, bazıları ise sadece fiziksel vücudunun veya doğumunun ya da ölümünün gerçekliğini inkar etmekle yetinmişlerdir.⁶⁶

Irenaeus'un (Adv. Haer. I I I. 1 1.3) da kabul ettiği gibi Doketistler arasında çok büyük bir görüş çeşitliliği vardı. İsa'nın kavranması ile ilgili çeşitli durumlar pür doketizmden yarı-doketik ya da doketik-benzeri durumlara kadar değişiyordu. Plato'yu izleyenlerin bir kısmı duyumsanabilir her türlü olgunun gerçekliğini reddetmişti. Diğerleri İsa'nın gerçek bir vücudu olduğunu ya da çarmıhta gerçekten acı çektiğini reddediyordu. Bazıları İsa'nın bir vücudu olduğunu kabul etmiş ancak bunun insanlığın geri kalanından oldukça farklı olduğuna inanmayı sürdürmüştü. G.Davies, çıkış noktalarına göre dört farklı tipte doketizm olduğunu saptamaktadır: (1) Tanrı'nın hissizliği (acı hissetmez olması) ve değişmezliği gibi *Tanrılık* fikirlerinden ortaya çıkanlar, (2) madde'nin Demiurgos'un krallığına ait olduğunu ve kurtuluş kabiliyeti olmadığını düşünerek kozmolojiyi vurgulayanlar, (3) bedenin kötü olduğuna ve ruhun gerçek kişi olduğuna inanarak antropoloji odaklı yaklaşanlar, (4) Tanrının elçisini meleklerden daha aşağı göstereceği için Mesih'in çarmıha gerilmesini reddederek kristoloji görüşlerinden ötürü vücut bulmayı reddedenler. Gerçekte, bu konuların birçoğu herhangi bir doketist grup tarafından bir araya getirilmişti⁶⁷.

Doketist temelli yorumlara göre, İsa aslında acı çekmedi, haçta ölmedi. Aslında insan değildi. Sadece insan gibi göründü. Doketizm yüce İsa'nın asla etten bir beden

⁶⁶ <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

⁶⁷ Edwin M. Yamauchi, ‘‘ The Crucifixion and Docetic Christology’’, *Concordia Theological Quarterly*, vol. XLVI, number. 1, 1982, s. 8

seviyesine inmeye tenezzül etmeyeceğini varsayar. Onlar, temel düşünce olarak İsa'nın tamamen ilahi olduğunu ve ilahi bir varlık olarak asla ölemeyeceğini benimser. Doketizm, İsa'nın insanlığını cennetten gelen kurtarıcının kostümü olarak görmüştür. Görüşün destekçilerine göre ruhani İsa, vaftiz esnasında insan bedenine girdi ve bu bedeni çarmıha gerilmeden önce terk etti. Doketik görüş, nerdeyse tamamen Gnostisizmden esinlenilerek ortaya çıkmıştır. Gnostisizm, muhtemelen Hıristiyanlıktan önce doğmuş ancak kesinlikle onun etrafında gelişmiş sistematik bir felsefedir. Şüphe götürmeksizin, Hıristiyan ve Yahudi görüşlerin her ikisi de Gnostik felsefenin gelişmesi için uygun ortam sundular. Kilisenin ilk iki yüz yılında hiç de az sayıda Gnostik Hıristiyan yoktu. Gnostisizm, zaman içinde gelişmiş bir felsefi ve dini düşünce sistemine dönüştü. Bu felsefeye inanan birine göre fiziksel bedenin ve maddesel dünyanın her ikisi de ruhani gerçeklikten habersiz, tutkuların ve karanlığın arasında sıkışmış, bozuk ve kötüdür. Bu inanış nedeniyle bir Doketist, ilahi varlıkların bir insan bedeninde hayat bulabileceğini kabullenmez. Aynı şekilde bir Doketist; İsa'nın hayali görüntüsünün şeytani varlıkları ona işkence ettiğini zannederlerken kandırıldığını, bu sırada ruhani İsa'nın bütün kandırılmış kötülere güldüğünü düşünür. Doketistler, tanrının ete ve kemiğe bürünmeye tenezzül edebileceğini düşünenlere karşı antipati beslerken, bazı Gnostiklerin yazılarında Ortodoks'larla dalga geçildiği görülmüştür⁶⁸.

Mesih'in yalnızca bir insan suretine sahip yani insanmış gibi görüldüğünü ifade eden bazı Doketistler, onlara karşı gelenler tarafından hülya yaratmak ve tam olarak gerçek olmayan bir doğum ve ölümle Hıristiyanlığın temel umudu olan İsa'nın yeniden dirilişini gereksiz kılmakla suçlanmışlardı. Mesih'in tanrısal kökeni ve doğasına olan inançlar kaçınılmaz olarak ilk zamanlardan bu yana İsa'nın tam anlamıyla insan oluşuna dair görüşler üzerinde bir baskı yarattı. İnsanlara özgü daha kaba davranışlar şöyle dursun birçokları O'nun normal bir şekilde yiyip içiyor olduğunu, yaşlılık ve hastalıkların onu zayıf düşürebileceğini ya da vücut sıvıları olabileceğini kabullenmekte güçlük çekiyordu. Bu nedenle bazı metinler fiziksel gövdesine, dış görünüşünü istediği gibi değiştirebilmesi ya da *Acts of John*'da belirtildiği gibi gözlerini asla kapamaması, ayak izi olmaması gibi özel güçler atfetmiştir. Dikkate değer bir sorun da ana rahmine düşmesi ve doğmasıyla ilgiliydi, burada da Doketizm eğiliminin, bakire doğum ve

⁶⁸ Gary Evans, *Christological Errors: Then and Now, Affirmation and Critique (A Journal of Christian Thought)*, 1998, vol. 3, p.40

bununla ilgili öğretilerin çok büyük bir dini gücü olduğu Hıristiyan inançlarını yine etkilemiş olduğu ortaya atılabilir. Bir başka sorun da ölümünün gerçekliğiydi ve yine insanlığın temel yazgısını savuşturabilmek için ortaya atılmış olan bazı stratejilerin izleri sürülebilir, çarmıhta yerini başkasının alması ya da bu deneyimden bir şekilde kurtularak mezarda kendine gelmesi gibi⁶⁹.

3.2. Doketizm'in Kökenleri ve Gnostisizmle İlişkisi

Doketizm'in kökenlerini bilmek, nerde, ne zaman, nasıl zuhur ettiğini tespit etmek güç bir mesele olmakla birlikte, bu konuda erken dönem ve çağdaş dönem Hıristiyan ilahiyatçılar tarafından serdedilmiş çeşitli fikirler vardır. Erken dönem Hıristiyanlık geleneğinde patristik literatürü oluşturan şahsiyetler tarafından yazılmış çeşitli eserlerde kendi zaviyelerinden Doketizmle ilgili çeşitli malumatlara sahip olabiliyoruz. Bu bilgiler ışığında heretik kabul edilen Gnostisizm ile Doketizm arasında önemli bir bağ olduğunu öğreniyoruz. Bu manada Doketizm, Yunan felsefesi etkisinde kalmış kimi çevrelerce Gnostisizmin yanında geliştirilmiş bir akımdır. Bu akım neredeyse tamamen Gnostisizmden etkilenerek ortaya çıkmıştır. Doketizm ayrı bir sapkınlık olmamakla birlikte, J.N.D. Kelly'nin de işaret ettiği gibi "özellikle Markiyonizm ve Gnostisizm gibi birçok sayıda sapkınlığı bulaştıran bir tutum"dur⁷⁰.

Doketizm ve Gnostisizm arasındaki bu ilişki gnostisizmin kurtuluş öğretisine dayanır. Hatırlanacağı üzere bu doktrinde insanın kurtuluşundaki ana faktör, Tanrının vahyedilmiş bilgisi anlamına gelen gnosisti ve bu ancak ruhça seçkin olan bir zümrenin tekelindeydi. Bu vahyedilmiş bilgiye ancak illuminati yani aydınlanmış bir grup azınlık ulaşabilirdi. Onlar insan idrakinin üstünde bilinemeyecek ve derinliğe erişilemeyecek bir en üst varlık ya da Tanrının varlığını kabul ediyordu. Bu uzak varlıktan sonsuz sayıda 'Aeonlar' yani melekler türüyor, bunlardan da dünyayı yaratan Demiurge meydana geliyordu. Demiurge kötü olan ve ruhsal varlıktan yoksun kürelerin hakimiydi. Bu noktada en yüce varlığın temsilcisi olan İsa Mesih gnosis ışığıyla,

⁶⁹ Gardner, "Docetism", s.2580

⁷⁰ J.N.D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, Charles Black, London, 1977, s.141

maddeye tutsak olmuş ruh parçacıklarını kurtarmak için yeryüzüne iner ve terimin dar anlamıyla bedenden ve maddeden kurtulma bilgisini vahyeder⁷¹.

İşte bu kurtarıcı İsa görünüşte insan bedenine bürünmüş bir tindi. Bir tin olması münasebetiyle bizim bildiğimiz manada dokunulabilir maddi bir bedene sahip değildi. Dolayısıyla onun acı çekmesi, çarmıha gerilmesi ve ölmesi mümkün değildir. O nedenle İsa'nın dünyevi bedeni salt bir yanılsama olmalıdır. Bu noktada bütün doketistler Gnostik olmasa da, pek çok Gnostik İsa'nın bedeninin sadece görüntü olduğuna inanan doketisti⁷².

İşte buraya kadar Gnostisizmle beraber olan Doketizm bir hamle yapar ve Basilides'in öğretisine dayanarak bir doğma haline getirilen çarmıh meselesinde, İsa yerine Yahuda İskariyot ya da Kirineli Simon'un İsa yerine bedenlendiğini öne sürerler. Bütün bu mülahazalar sebebiyle Gnostikler ve Doketistler, kilise tarafından sapkınlığa mahkûm edildi ve kilise babaları bunlara karşı savaş açtı. Antakya Piskoposu Aziz İgnatius doketismi lanetliyor, Lyon Piskoposu Irenaeus, Kartacalı Tertullian ve Romalı hekim ve din bilgini Hippolytus bunları yerden yere vuruyordu. Çünkü kilise doktrininin oluşturduğu credolardan bir tanesi "Mesih İsa Pontius Pilatus döneminde acı çekmiş, çarmıha gerilmiş, ölmüş ve gömülmüştür" inancıdır⁷³. İlginçtir ki İncillerde hain olarak ifade edilen⁷⁴ Yahuda İskariyot, Doketizm öğretisinde çarmıha gerilen kişidir. İşte Mahmut Aydın'ın da bir makalesinde belirttiği gibi "Yahuda İskariyot İsa'yı ele vermek suretiyle ona ihanet etmemiş olsaydı çarmıh ve buna bağlı olarak Hıristiyan teolojisinin temel doktrinlerinin en önemlisi olan kefarete doktrini olmamış olacaktı"⁷⁵

Doketizm, aslında tam anlamıyla bir Hıristiyan sapkınlığı değildir. Çünkü kiliseye sadık insanlar tarafından bir dogmanın yanlış anlaşılması sonucu kilisede ortaya çıkmamış fakat dışarıdan gelmiş bir olgudur. "Docetae" sözcüğü ilk olarak Antakya piskoposu Serapion'un, Apokrif Petrus İncilinin cemaatte okunması yüzünden sorunların yaşandığı Rhossos'daki kiliseye yazdığı mektupta geçer. Serapion başlangıçta bu uygulamalara

⁷¹ Atiya, *a.g.e.*, 1968, s. 40-41

⁷² Russell, *a.g.e.*, 2000, s.62

⁷³ Dominik Pamir, *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Yayıncılık Matbacılık, İstanbul, 2000, s. 154

⁷⁴ Bkz. Markos, 14:43-45; Matta, 26:14-35; Luka, 22:1-6; Yuhanna, 18:1-3

⁷⁵ Mahmut Aydın, "Yahuda İskariyot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı? Yahuda İncil'i Üzerine Bir Yorum", *Milel ve Nihal*, 2005-6, 3 (1-2), s. 7

karşı çıkmamış, ancak bu incille, Doketikler tarafından oynandığını söyleyerek söz konusu kitabın okunmasını yasaklamıştır. Serapion Docetae kelimesiyle Markiyonizm arasında bir bağlantı olduğundan şüphelenmiş ve Petrus İncili denen metinde’’kurtarıcımızın geçek sözlerine eklemeler yapıldığını ‘’ bildirmiştir⁷⁶.

‘‘Petrus’a Göre Kayıp İncil’’ olarak da adlandırılan bu incilin bazı parçaları, Mısır Akmim’deki bir mağarada 1884 yılında bulundu. Kullanılan üslup ve teknikten milattan sonra 70-150 yılları arasında bir zaman diliminde yazılmış olduğu tahmin edildi. Petrus incilinde anlatılanlar Yeni ahit İncillerine pek çok konuda benziyordu ama yine de önemli farklılıklar vardı. Bunlardan en önemlisi bu incilin sapkın sayılmasına yol açan çarmıh anlatımıydı. Petrus İncilinde bu tablo şöyle anlatılıyordu: ‘‘iki suçluyu getirdiler ve efendiyi onların arasında çarmıha gerdiler. Fakat o, sanki hiç acı çekmiyormuş gibi sessizliğini korudu’’. Burada Hz. İsa’nın çarmıhta sanki hiç acı çekmediğini öne süren bu ifade, Hz. İsa’nın tüm insanların günahlarına kefarete olmak için acı çektiği yönündeki Hıristiyan inancına uygun bulunmadığı için apokrif olarak kabul edildi. Bu incilin Rhossos’daki kilise tarafından kullanıldığı ve ikinci yüzyılın başında yaşamış Hıristiyan yazarlar tarafından da sık sık kaynak gösterildiği biliniyordu⁷⁷.

Doketizm Yeni Ahit yazılarında bile var olduğuna inanılan bir sapkınlık olarak görülmüştür. Yeni Ahitteki onun varlığını hissettiren anti- doketik vurgulara geçmeden önce İskenderiyeli Klement’in(ö.216) doketik eğilimlerden haberdar olduğunu biliyoruz. Klement, Julius Cassianus adlı ikinci yüzyılda yaşamış heretik bir öğretmenden bahseder. Klement, Stromata adlı eserinde, Cassianus’dan ‘‘ho tes dokeseos exarchon’’ yani ‘‘yanılsamacılığın (Doketizm) kurucusu’’ olarak bahseder.(Stromata, III.13). Cassianus Hıristiyan yazarlardan Aziz Jerome ve Theodoret tarafından da bilinmektedir ve onun Valentian’ın öğrencisi olduğu söylenmiştir. Bunlar dışında Cassianus hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Mesih’in gerçek insan tabiatında olmadığı yönündeki bu öğretiyi eski gnostik tarikatlar tarafından da benimsendiği için sapkınlığın ilk defa Cassianus tarafından başladığı söylenemez. Klement ise docetae görüşünü diğer gnostik gruplardan ayıştırmıştır; çünkü büyük ihtimal ile göz

⁷⁶ Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and The Faiths We Never Knew*, Oxford University Press, New York, 2003, s.14-15

⁷⁷ Şeref Mercan, *Gnostik İnciller*, Nokta Yayınları, İstanbul, 2007, s.41

yanılsaması şeklinde yanlış öğretileri bulunan bu küçük grupların varlığından haberdar olmuştur.⁷⁸

Doketizmin Hıristiyanlığın ilk dönemlerine kadar olan serüveni, Yeni Ahit yazılarına kadar gider. Bu konuda bazı çağdaş yazarlar özellikle Bultmannians, Doketizme karşı olan polemikleri ve Doketizmin kaynağının Yeni Ahitte bulunabileceğine inanırlar. Birçok bilgin, Corinth'teki Paul'un karşıtlarının, Gnostik açıdan yeniden dirilme görüşünde olmayan, bir doketiki desteklediklerine inanır. Birçokları Filipelilerin "Carmen Christi'sinin' kökenini Doketik öğretileri olan bir gruptan aldığına inanır"⁷⁹. Doketistler burada geçen "Ama yüceliğinden soyunarak kul özünü aldı ve insan benzeyişinde doğdu. İnsan biçimine bürünmüş olarak ölüme, çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğip kendini alçalttı"⁸⁰ ifadelerini kendi tezlerine destek olarak alırlar.

İşte Kutsal Kitaptaki bu doketik eğilimlerin yanında anti-doketik ifade ve pasajlar bulunmaktadır. "Ezeli sözün vücut bulma" doktrininin anlamını ve amacını yok etmeye çalışan bu akıma karşı Kutsal Kitap yazarları cephe almışlardı. Aziz Pavlus "Tanrılığın tüm doluluğu bedence mesih'de bulunuyor"⁸¹ diyerek, büyük ihtimalle doketist hatalara ve sapkınlıklara gönderme yapmaktadır. Aziz Yuhanna'da bu sapkınlığa atıfta bulunarak "Ne var ki İsa Mesih'in beden alıp geldiğini kabul etmeyen aldatıcı bir çok kimseler dünyanın her tarafına yayılmıştır. Aldatıcı ve Mesih karşıtı olan budur"⁸². Yine başka bir yerde "Yaşam sözüyle ilgili olarak başlangıçtan beri var olanı, işittiğimizi, gözlerimizle gördüğümüzü seyredip ellerimizle dokunduğumuzu ilan ediyoruz"⁸³

İkinci yüzyıl boyunca doketik Mesih teolojisi üzerine yapılan tartışmalar, bu kitapları istinsah eden yazıcıları etkilemiş ve neticede anti- doketik vurgular el yazmalarına eklenmiştir. Mesela Luka'nın İsa'nın son saatleri anlatısında metinsel bir değişiklik, onun insani yapısını vurgulamak için önemlidir. En eski Grekçe el yazmalarında birinde ve birkaç Latince belgede denilir ki:

⁷⁸ <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

⁷⁹ Yamauchi, "The Crucifixion and Docetic Christology" s.12

⁸⁰ Filipelilere, 2:5-11

⁸¹ Kolesilelere, 2:9

⁸² 2 Yuhanna, 7

⁸³ 1 Yuhanna 1:1

‘‘Sonra kâseyi alarak şükretti ve ‘bunu alın aranızda paylaşın dedi. Size şunu söyleyeyim, Tanrı’nın egemenliği gelene dek asmanın ürününden bir daha içmeyeceğim. Sonra eline ekme aldı, şükredip ekmeği böldü ve onlara verdi. Bu benim bedenimdir. Ama bakın, beni ele verecek olan kişinin eli şu an benimle birlikte sofradadır’’⁸⁴

Oysa el yazmalarının çoğunda bu metne eklemeye vardır. Burada yapılan eklemeye, İsa ekmeği bölüp öğrencilerine verdikten sonra şu sözlerle devam eder: ‘‘ Bu sizin feda edilen benim bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın’’ ve yemekten sonra kâseyi de alıp ‘‘ Bu kâse, sizin için akıtılan kanımla gerçekleşen yeni anlaşmadır’’ der. Burada Luka’ya göre İsa’nın ölümü, insanları tövbe etmeye sevk eder ve kurtuluşu getiren bir tövbedir. Bu ayetlerde İsa’nın ölümü kefarete olarak tanımlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Tertullian, Markiyona karşı yazmış olduğu reddiyesinin bir yerinde şöyle der: ‘‘İsa ekmeği kendi beden olarak adlandırdığında ekmeyle neyi kastettiğini yeterince açık bir biçimde ilan etmiştir. Aynı şekilde kâsedan ve Yeni Ahit’i kanıyla mühürlediğinden bahsederken, vücudunun gerçekliğini teyit eder. Çünkü hiçbir kan, eti olmayan bir bedene ait olamaz. Böylece, kan kanıtından etin gerçekliğini, et kanıtından da beden gerçekliğini ispat ederiz.’’ Görünüyor ki bu ayetler, İsa’nın diğerlerinin uğruna gerçekten kurban ettiği bedeni ve etini vurgulamak için eklenmiştir. Bu Luka’nın altını çizdiği düşünce olmayabilirdi, fakat kesinlikle, Markiyon’unki gibi Doketik Mesih teolojilerini etkisizleştirmek için Luka’nın metinlerini değiştiren öncü Ortodoksların düşüncesiydi. Yine başka bir ifade de şöyle geçer: ‘‘Ve onları kutsarken yanlarından ayrıldı. Öğrencileri büyük sevinç içinde Kudüs’e döndüler’’⁸⁵ El yazmalarında ‘yanlarından ayrıldığını’ belirttikten sonra ‘göğey alındı’ ifadesi geçer. Bu mühim bir eklemedir. Çünkü İsa’nın göğey yükselişinin fizikselliğini vurgular. İşte görüldüğü üzere bu ve benzer ifadelerle öncü Ortodoks Hıristiyanlar, İsa’nın dünyadan ayrılışının gerçek, fiziksel tabiatını vurgulamak istediler⁸⁶.

Yeni Ahitteki bu vurguları belirttikten sonra Hıristiyanlık literatüründe ‘‘Apokrif İnciller’’ diye ifade edilen, kilisenin sahih saymadığı, uydurma kabul edilen bazı İnciller

⁸⁴ Luka, 22:17-19

⁸⁵ Luka, 24:51-52

⁸⁶ Bart D. Ehrman, *İncil Nasıl Değiştirildi*, çev. Özlem Toprak, Truva Yayınları, İstanbul, 2007, s. 208-213

vardır ki bunlarda da doketik eğilimleri görmek mümkündür. Bu eğilimlere geçmeden önce kutsal kitapların tasnif edilmesi faaliyetlerine ana hatlarıyla baktığımız da, Hıristiyanlığın ilk zamanlarından itibaren, hatta Hz. İsa'nın dünyadan ayrılışının ardından ortaya çıkan farklı değerlendirme ve görüşlere paralel cemaatler ortaya çıkmaya başladı. Bu cemaatler içinde yetişen İncil yazarlarının da haberleri kendilerine ulaştığı ve yorumlandığı şekliyle kaleme almışlardı. Böylece Roma İmparatorluğunun çeşitli bölge ve ülkelerinde çeşitli cemaatler içinde İsa'yı ve mesajını anlatan farklı İnciller ortaya çıkmıştır. İkinci yüzyıl içinde Markiyon'un kendine has bir kutsal kitap derlemesi yapıp kendi kanonunun dışındaki İncil ve mektupları uydurma ilan etmesi üzerine, Roma kilisesi içinde kutsal yazıların sahihliği, güvenilirliği ve güvenilmezliği konusunu tartışmaya açmış oldu. Böylece kilise Markiyon'u zındıklıkla suçlayıp dışlarken çeşitli görüşlere ve mezheplere zemin oluşturan İncilleri ve mektupları "Sahihler ve Uydurmalar"(kanon/ölçü ve apokrif/uydurma) şeklinde ayırma ve değerlendirmeye tabi tutmuştur. İşte bu apokrif olarak kabul edilen İnciller Yahudi-Hıristiyan İncilleri başlığı altında; Nasıralılar incili, Ebionitler incili ve İbaraniler incili olarak sıralanabilir. Diğer bir grup ise Çocukluk İncilleri adı altında, Yakup incili, İbrani Tomas incili ve Geç Devir Çocukluk İncilleri olarak incelenebilir. İbrani Tomas İncilinden başka, Mısır'da bulunmuşa ayrı bir Tomas İncili daha vardır. Petrus İncili Yukarı Mısır'da 1886 yılında bulunmuştur. Nag Hammadi metinleri arasında Filip İncili de Koptik İnciller grubunda yer alır⁸⁷.

Sonradan uydurulmuş, doğruluğu bulunmayan manasında kullanılan bu apokrif İncillerin doketik eğilimleri sebebiyle bu kanona dahil edilmesi uygun görülmemiştir. Bu apokrif kitaplardaki doketik eğilim, açıkca gösterilmekten ziyade gizlenir veya sadece bir iki cümlede bu durum gösterilir. Yazıtlardaki geri kalan kısımlarda Hz. İsa'dan, kanonik kitaplarda bahsedildiği gibi bahsedilir. Bu durum, bu kitapların Ortodoks çevrelerce çoğu zaman şüphe duymadan nasıl okunduğunu açıklar⁸⁸.

Apokrif Yeni Ahit kitaplarının "Başlangıç (Çocukluk)" ve "Gnostik" kategorileri, doketik veya yarı-doketik özelliklerle yaygınlaştırılmıştır. Mesela bir Arundel yazma

⁸⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, Diğer İnciller (Apokrif İnciller), Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005, s. 27-33

⁸⁸ The Docetae, *Theosophy*, vol.LVII, no. 11, p.330

parçasındaki Latince Çocukluk İncilinde, İsa'nın doğumunda yardım eden ebenin şu raporu vardır:

“.... Ve cesaretimi topladım, eğildim, onu tuttum. Büyük bir korku içinde Ellerimle havaya kaldırdım ve korkudan donup kaldım. Çünkü dünyaya gelen Diğer insan yavrularında olduğu gibi bir ağırlığı yoktu.....Çok şaşırdım çünkü o yeni doğan bebekler gibi alışlagelmiş biçimde ağlamıyordu....”⁸⁹

İkinci yüzyıl sonlarından gelen apokrif Acts of John(Yuhannanın İşleri) da Doketizm belirgindir. John İsa'yı şöyle haykırır:

"O bazen bana, güzel görünmeyen küçük bir adam olarak ve daha sonra sanki cennete bakıyor gibi göründü. Aynı zamanda şunu belirtir, "Bazen onun göğsü, bana düzgün ve yumuşak geldi, ama bazen kaya gibi sert," ve ayrıca belirtir ki, " bazen ona dokunmaya kalktığımda katı-sert vücutlu bir materyalle karşılaştım; fakat diğer zamanlar onu hissettiğimde onu varlığı cisimsel değildi ve maneviymi, hiç var olmamış gibi."

Çarmıha geriliş zamanında John, gerçek Lordun (Efendinin), ona haçın esrarını açıkladığı bir mağaraya kaçar.

"John, insanlar için Kudüs'ün altında, çarmıha geriliyorum ve mızraklar ve sazlarla deliniyorum ve içmek için sirke ve safra verildi. Fakat konuştuğum sensin ve söylediklerimi dinle."

"Ama bu, senin buradan düştüğün zaman göreceğün tahta haç değildir; ne de ben; şu anda göremediğün, haçta olanım (olan adamım), sadece sesi (sesimi) duy. Olmadığımı olmak için alındım. Diğer birçoğu için olduğumu olmayan benim fakat onların benim için söyledikleri aşağılık ve alçakçadır."⁹⁰

Yeni Ahit ve Apokrif metinlerde ki bu Doketik ifadelerin yanında üzerinde durulması gereken hususlardan bir tanesi de Nag Hammadi yazmalarıdır. Bunlara aynı zamanda ‘‘Gnostik İnciller’’ adı da verilmiştir. 1945 yılında yukarı Mısır’da, Nag Hammadi köyünde Muhammed Ali isminde bir çiftçi toprağı işlerken kırmızı topraktan yapılmış bir çömlek bulur. İçinden altın çıkar umuduyla çömleği açan köylü deri üzerine işlenmiş belgelerle karşılaşır.

⁸⁹ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*,2005, s. 80

⁹⁰ Yamauchi, ‘‘The Crucifixion and Docetic Christology’’, s. 16

Bulduklarının farkında olmayan çiftçi bir kısmını yakar, kalan parçalar ise uzmanların ilgisini çeker. Böylece bu metinlerin milattan sonra yaklaşık 350 tarihli Hıristiyanlık tarihinin en eski yazmalarından olduğu anlaşılır⁹¹.

Gnostik karakterli Nag Hammadi yazmaları Mısır'da ortaya çıkmıştı. Roma İmparatorluğu içinde büyük şehirlerden biri olan İskenderiye farklı öğretilerin, geleneklerin ve çeşitli inançların yeşerdiği önemli bir metropoldü. Yahudiye de iki büyük ayaklanma çıkması sonucunda Mısır, zulümden kaçan Yahudi ve Hıristiyan mülteciler için önemli bir barınak olmuştu. Dolayısıyla bu vesikalar Romalıların sansüründen ve revizyonundan kurtulmuş olup Romalıların isteği doğrultusunda düzenleme yapılmamıştı. Bu yazmaların asılları birinci elden ve görgü şahitlerine yani Filistin'den kaçan Yahudilerin anlattığı hikayelere dayanmaktaydı⁹².

Gnostik karakterli bu metinlerde Patristik literatürde olduğu gibi belirgin ve muhtemel doketik ifadelerin yanında anti doketik bir dizi görüş fark edilir. Belirgin doketik yazılar için Basilides'in Doketizmine iki çarpıcı örnek vardır. Bunlardan biri "Büyük Seth'in İkinci Bilimsel İncelemesi" olup, orada şöyle bir pasaj karşımıza çıkar:

"Ve ben aslanların ağzındaydım...Fakat hiç acı duymuyordum. Bunlar orada beni cezalandıranlardır. Ve ben gerçekte ölmedim fakat görünüşte öldüm...Benim ölü bedenime olduğunu düşündükleri şey, onlara hataları ve körlükleri içinde olacaktır. Çünkü insanları ölülerine çivilediler...Evet onlar beni gördü; beni cezalandırdı. O farklıydı, sirke ve safra içen babaları ben değildim. Onlar sazlarla beni vurdu; o başkasıydı. Omzunda haçı taşıyan Simon. Dikenlerin tacını yerleştirdikleri başkasıydı, farklıydı. Fakat ben, bütün hükümdarların (archons) varlığının üzerinde yükseklikte seviniyordum ve onların hatasının ürünü, onların boş (olmayan) şanıdır. Ve onların cehaletine gülüyordum"⁹³

Petrus'un vahyindeki (Apocalypse of Peter) açıklamalar da kuvvetli şekilde benzerdir:

"Kurtarıcı bana dedi ki; "Beni ağaç üstünde mutlu ve gülerken gören sen, bu yaşayan İsa'dır. Fakat çivi çakılan elleri ve ayakları, o'nun (İsa'nın) vekili olan ve o'na benzer şekilde dünyaya gelen, onun dünyevi kısmıdır."

⁹¹ Douglas Groothuis, "Gnosticism and Gnostic Jesus", *CRI- Statement*, DG-040-01

⁹² Baigent, *a.g.e.*, 1996, s.382-383

⁹³ Yamauchi, "The Crucifixion and Docetic Christology", s.16

"Fakat onun yakınında duran ve yaşayan Savior'du (kurtarıcıydı). Onların, yakaladığı ve bıraktığı, sevinçle ayakta duran ve kendisine işkence yapanlara, onlar kendi aralarında bölünürlerken, bakan ilk kişiydi. O, bu yüzden, onların doğuştan kör olduklarını bilerek, onların algı eksikliğinde güler. Bu yüzden, beden vekil olduğu için acıya duyarlı biri gelmelidir. Fakat yakaladıkları benim manevi bedenimdi."⁹⁴

Yakup'un ilk Vahyinde(the First Apocalypse of James) şu ifadeleri takip ederiz:

" Efendi dedi ki: James, benim için ya da bu insanlar için endişelenme. Ben, benim içimde olanım. Hiçbir zaman hiçbir şekilde acı duymadım."

Peter'in Philip'e Mektubunda(the Letter of Peter to Philip) şu paragraf vardır:

Peter ağzını açtı ve havarilerine dedi ki; "Efendimiz İsa bedeninin içindeyken bize her şeyi gösterdi mi?".... Şöyle der: "Aydınlatıcımız İsa çarmıha gerilip yıkılmıştı. Ve o dikenlerin tacını oyuyordu. Ve o mor bir giysi giydi. Ve O bir ağaçta çarmıha gerilmişti ve bir mezara defnedildi. Ve ölümden dirildi. Kardeşlerim, İsa bu acıya yabancıdır (uzaktır)"⁹⁵

Bu metinlerin yanında, doketik olup olmadığı muğlak olan Nag Hammadi Metinleri vardır. Mesela Philip'in İncili oldukça onarılmış (yeniden yazılmış) şu paragrafı içerir:

"İsa bütün suretlere gizlice girdi. Bundan dolayı o kendini olduğu gibi göstermedi, nasıl görünmesi gerekiyorsa öyle gösterdi. Kendini büyüklere daha büyük, küçüklere daha küçük gösterdi. O kendini meleklerle melek ve insanlara insan gösterdi. Bundan dolayı kelamını herkesten gizledi. Birkaçı, onu gerçekten gördüler, düşündüler, o esnada da görebildiklerini düşündüler. Fakat O, dağda müritlerine ihtişam içinde görüldüğünde küçük değildi. Ama O, onun büyüklüğünü görebilmeleri için, müritlerini büyük yaptıktan sonra büyük oldu."⁹⁶

Görüldüğü üzere Nag Hammadi'nin yayınları Doketizmin insan vücudu açısından farklılık gösteren tanımlarının tarihsel uygunluğunu değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Karl Wolfgang Tröger'e göre Gnostik İsa'nın madde ile hiç bir gerçek temasa girmemesi onun için en temel durum olmasına rağmen, bu tamamen basit bir ifadeyle

⁹⁴ Yamauchi, "The Crucifixion and Docetic Christology", s.17

⁹⁵ Yamauchi, "The Crucifixion and Docetic Christology", s.18

⁹⁶ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 2005, s. 111-112

Doketizm demek değildir. Tröger Nag Hammadi metinlerinde farklı gruplarda gösterilen dört temel çeşit Kristoloji tanımlar. Bunlardan ilki “ tüm olaylarda acı/işkence çekenin gerçek İsa olmamasına” rağmen “doketistik olmayan katı/kuralcı algı”dır. Tröger’in söylediği ikinci çeşit, “Bun göre, İsa (Jesus) aslında acı çekti – buna itiraz edilmedi – fakat yine de gerçek İsa (Savior) tümüyle acı çekmeye yabancı biriydi”. Üçüncü çeşit gnostik Kristolojide, “ İsa (Savior) sadece görünürde acı çeker ve ölür, aslında onun yerine başka biri işkenceye uğrar, aşağılanır ve ona acı çektirilir”. Bunlara karşın metinde yer alan dördüncü grupta, İsa (Savior) ve maddi dünya arasına bu kadar keskin bir çizgi çekmek reddedilir; bu Gnostik Kristolojiler kavramın en geniş tanımında bile doketistik olmak için zorunlu değildir⁹⁷.

3.3. Heretik Bir Grup Olarak Doketizm’in Tarihi Seyri

Geleneksel imandan bir sapmayı temsil eden heretiklik, bir yandan kilisenin açıkça tanımladığı öğretileri reddederken, diğer yandan da Hıristiyan imanının özgül içeriğini bozarak Ortodoksluktan ayrılmakla itham edilmiştir. Ortodoksluk tutarlı ve iyi düzenlenmiş bir düşünce sistemi olarak görünürken, ilk öğreti temellerinden giderek uzaklaşıp, çeşitli sulandırıcı, sakatlayıcı, bozucu etkenleri ve arkaizm unsurlarını bünyesine katan sapkınlık ise parçalı, tamamlanmamış ve sonuçta tutarsız kuramlar kümesi olarak görünür⁹⁸.

“Parçalı ve tamamlanmamış” ifadesinden de anlaşılacağı üzere Hıristiyan geleneğinde heretik olarak addedilen Doketik eğilimler de bir bütünlük oluşturamamış, parçalı ve tutarsız bir yapı sergilemişlerdir. Bu manada ilk yüzyıllarda ki kilise babalarının heretiklere karşı verdiği teoloji mücadeleleri, Hıristiyan düşüncesinin tarihi açısından, tutarlılığın tutarsızlığa, belli bir mantığın hayal ürünü varsayımlara, bilimsel bir biçimde geliştirilmiş bir teolojinin düzensiz öğretilere karşı zaferi olarak algılanmıştır.

Doketistlerin ya da Gnostiklerin İsa anlayışı, Hıristiyanlıkta İsa’nın geliş gayesini, kurtuluş öğretisini, kefarete anlayışını boşa çıkarmak demektir. Eğer İsa bir bedende gelmemişse veya çarmıha gerilip acı çekmemişse bu durumda Pavlusdan beri ortaya konan inanç ve gelenek o günkü toplumun yapısı itibarıyla kurtuluşu bekleyen

⁹⁷ Micheal Slusser, ‘Docetism: A Historical Definition’, *The Second Century* 1, 1981, s. 170

⁹⁸ Eliade, *a.g.e.*, 2009, s. 454

topluluklara nasıl izah edilecekti. Bundan dolayı ana bünyeyi ve görüşü tehdit eden bu tehlikeli ve yıkıcı akımlara karşı şiddetli bir mücadele var olmuştur.

Bu mücadele çerçevesinde havarilerden bir kuşak sonrasında özellikle Polikarpos ve Antakya'lı İgnatius tarafından Doketizm şiddetle eleştirilmiştir. Yazdığı mektuplarda Doketist kişilere ağır eleştirilerde bulunan İgnatius bu akımın üyelerinden “insan suretindeki canavarlar” olarak söz etmiş; Hıristiyanların bu kişileri cemaatlerine almamalarını ve onlarla görüşmekten kaçınmalarını istemiştir. İgnatius şöyle yazmıştır: “Eğer bazı tanrı tanımaz kişiler ‘Mesih sadece görüntüde acı çekti’ derlerse bu kişilerin sadece dış görünüşleri vardır ve aslında hiç bir şey değildirlir. Ben niye zincirle bağlıyım? Neden vahşi hayvanlarla mücadele etmek için dua etmeliyim? Onların dedikleri doğruysa bir hiç uğruna öleceğim ve rabbe karşı yalan söylemiş olacağım”. Aziz Polikarpos da Filipelilere yazdığı mektupta aynı amaçla Yuhannanın 1. Mektubu 4: 2-4’ü alıntılanmıştır. Tertullian, “İsa'nın bedeni üzerine” adlı bir tez yazmış ve “Adversus Marcionem” adlı bir eser yazarak Doketik hatalara saldırmıştır. Hippolytus, “Philosophoumena”da değişik Gnostik hataları, Doketik sistemde nitelendiği gibi birer birer sayarak Doketizm'i reddetmiştir.

Doketik ve Gnostik kristoloji eğilimi, dördüncü yüzyıla kadar başta Irenaeus'un, Tertullian'un ve diğerlerinin polemikleri sonucu neredeyse bitme noktasına gelmişti. Erken dönem Doketizm öğretisinin, Gnostisizm sapkınlığının ölümüyle birlikte tarihe karışması beklenirken bir başka sapkınlık Maniheizm bu ilk sapkınlığın ömrünü uzatmış ve onun asalak bir öğretisi şeklinde yaşamasını sağlamıştır.

Dualist ve Doketik unsurlar ihtiva eden Maniheizm üçüncü yüzyılda büyük bir popülerite kazanmaya başlamıştı. 216 yılında İran'lı bir aristokratın oğlu olarak dünyaya gelen Mani 276 yılında İran kralı Şapur I'in oğlu Behram I'den zulüm görmüş ve hapisanede ölmüştür. 1970 yılına kadar bazı kilise tarihçileri Maniheizm'e yaklaşık dokuz yıl Maniheistlerin içinde kalıp daha sonra Hıristiyanlığa dönen Aziz Augustinus'un verdiği bilgiler ışığında bakmışlardır (Augustinus, 1997: 48). Ancak daha detaylı bilgi 1970 yılında “Cologne Codex” adı verilen ince bir Yunan parşömeninin bulunmasıyla elde edilmiştir. Bu metnin yayımlanması, Mani'nin Yahudi-Hıristiyan Elkasaitler'den ortaya çıktığını gösteren Arap kayıtlarını destekler.

Maniheizm eklektik bir öğretiydi; fakat en çok Gnostisizme yakındı. Mani İsa'nın gerçeği söylediğini kabul etmekte, fakat yazıya almadığı için onun daha sonra kaybolduğunu ileri sürmüştür. Mani İsa'ya ışık âleminden gelen bir peygamber olarak saygı duymuştur⁹⁹.

Doketik eğilim gösteren Maniheistlere göre İsa, "gerçek bir insan değildi ve belli fiziksel bir maddeydi. "Markion'un öğretilerinden etkilenen Mani, İsa'nın Meryem'den doğmadığını düşündü. Agustinin otuzüç kitaplık diyalog yazıp muhalefet ettiği Maniheist bir lider olan Faustus, İsa'nın ölümünün sadece görünüşte olduğunu kavradı. Tanrısal ışığın acı çekmesi, vücutta bir acıdır. İsa, yine de, böyle bir vücutta sahip olmadığı varsayıldı. Sonuç olarak, o, neredeyse Maniheist ayinlerinde hiçbir rol oynamadı. Yine de, Maniheistler, Bema şöleninde Mani'nin tutkusunu kutladı. Öyle ki, Mani'nin, çarmıha gerilmemesine rağmen, onun acıları, çarmıha germeye denk (sanki çarmıha gerilmiş gibi) olarak anlaşıldı¹⁰⁰.

İran topraklarında neşet eden ve kitaplara sahip olan Maniheizmin ayrı bir din olarak mı yoksa Hıristiyanlık içinde bir sapkınlık olarak mı tanımlanması tartışmalı olup, ama genel kanaat Manici tutumun Hıristiyan Gnostisizmine yakın, daha sonraki bir çok sapkınlığın kaynağı olmuş ve hatta Ortodoks düşüncüyü de etkilemiş olmasıdır¹⁰¹. Bundan dolayı zamanla Hıristiyanlık Bizans'ın resmi devlet dini hale gelince Bizans İmparatorluğunda kendisinden en çok nefret edilen akımlardan birisi Maniheizm olmuş ve Maniheistlere sistematik bir baskı uygulanmaya başlanmıştır.. Ele geçirilen bütün yazılar ve belgeler yok edilmiş, ancak bu imha süreci tamamen başarılı olamamış ve Maniheistler yer altına çekilerek Hıristiyanların arasında yaşamaya devam etmişlerdir. Görüşlerini açıkça ifade edememelerine rağmen gizli bir hareket olarak kalmayı sürdürmüşler ve inançlarını Afrika, Avrupa ve Çin'e kadar taşımışlardır. Bu manada Maniheistler bir çok düalist ve Doketist fikirlerini Pavlikan, Bogomil ve Albigenler'e (Katharlar) miras bırakmışlardır¹⁰².

⁹⁹ Albayrak, *a.g.e.*, 2005, s. 104-107

¹⁰⁰ Ludwing Koenen, 'Augustine and Manichaeism in Light of the Cologne Mani Codex', *Illinois Classical Studies*, v.III, 1978, p. 192

¹⁰¹ Russell, *a.g.e.*, 2000, s.188

¹⁰² Albayrak, *a.g.e.*, 2005, s.108-113

Yine bu manada 7. Yüzyılda Bizans imparatorluğunun Asya topraklarındaki Ermenistan bölgesinde ortaya çıkan Pavlikyanlar, düalist ve Doketik kökenlidir. Onlara göre maddeyi ve ruhu yaratan iki ayrı Tanrı fikri vardır. Mesihin doğumunun gerçekliğini reddetmiş ve çarmıhta acı çeksin diye tanrının bir meleği görevlendirdiğini söylemişlerdir. Bu sebeple çarmıha değil sadece mesihin sözü olan incile saygı göstermişlerdir. Slavlar arasında ortaya çıkan Bogomilçlik hareketi ise, Meryem kültürünü kabul etmezler, onu mecazi sayarlar. Onlara göre Mesih Meryemin vücuduna sağ kulağından girmiş ve ondan görüntüde bir beden almış ve tekrar oradan çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda batıda ortaya çıkan Katharlar, İsa'nın yaşamını ve ölümünü inkar ettikleri için 1022 yılında Orleans konsilinde heretik olarak kabul edildiler. Modern theosophic ve spiritistler bu erken dönem sapkınlığını, eskilerin en çılgın garip davranışlarından daha az ilgi çekici fikirleriyle yenilendiklerinin üstünü vurgulamışlardır¹⁰³.

Her ne kadar günümüzdeki hiç bir çağdaş dini sistem Doketizm'den direk olarak etkilenmiyorsa da, bazı Hıristiyanlık dışı ve sahte Hıristiyan inanışlar içinde temel fikirlerine rastlanmaktadır. Yehova Şahitleri, İsa'nın çarmıhta gerildiği fikrini hoş karşılamazlar. Hıristiyanlara genellikle " Benim tanrım değil senin tanrın öldü." derler. Çünkü onlara göre Tanrı'yı(Mesih'i) Âdem'in ırkından biri olarak görmek onun kutsallığını aşağılamak anlamına gelmektedir. Bunun yanında kutsal üçlemeyi reddeden Unitarian'lar da tanrının insan ile birleşip "İnsan-Tanrı "yarattığı görüşünü kabul etmezler. Onlar da İsa'nın bedensel ve ölümlü ile Ruhani, kutsal ve ölümsüz iki ayrı varlıktan oluştuğunu düşünürler. Tanrıyı; acı çekmeyen belirsiz bir kanun, ilke ya da düşünce olarak görürler. Gnostisizm'in günümüze ulaştığı bir diğer yer ise dini evrensel olarak düşünen Mormon Teolojisi'dir. Ancak Gnostisizm'in en belirgin olarak hayat bulduğu yer yine Hıristiyanlığın içinde geçen İncili çok iyi bilen anlamına gelen "Gnosis" terimidir. Gnostisizm ve Doketizm geçmişten kalan sapkınlıklar gibi görünse de yakından bakıldığında günümüz inançlarında yeni maskelerinin ardında da var olduklarını fark etmek zor olmayacaktır¹⁰⁴.

¹⁰³ <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

¹⁰⁴ Evans, 'Christological Errors: Then and Now', s.40

3.4. Doketik Mesih Telakkileri

Doketizm, tanımı, kökenleri ve gnostisizmle ilişkisi sadedinde anlatıldığı üzere genel olarak İsa Mesih'in şahsı etrafında örgülenmiş ve onun hakkındaki öğretileri ve yorumları bize gösterir. Buraya kadar anlatılardan yola çıkarak, Doketizmin İsa Mesih anlayışı ya da teolojisi nedir? Sorusu karşısında verilecek cevap, İsa'nın gerçek bir bedene sahip olmadığı sadece insanmış gibi görüldüğü bir tür hayali görüntüsünün olduğu, onun acı çekmediği haçta ölmediği vs. gibi temel ifadeler olur. İşte bu başlık altında, temelde bir gibi görünen fakat esasta farklılıklar gösteren tanımlamalar tasnif edilmeye çalışılacaktır.

Farklılıkların sınıflandırılması açısından Doketizm, üzerinde ortak bir tanımın yapılması zor olan kavramlardan biri olduğu gibi, onun öğretisinin ne olduğunu ortaya koymak da Hıristiyan ilahiyatçıların tartıştığı hususlardan bir tanesidir. Mesela bu hususta, Michael Slusser "Docetism: A Historical Definition" (Doketizm:Tarihsel Bir Tanım) adlı makalesinde şöyle der:

" Hıristiyan din bilginleri sıkça Doketizme değinirler, ancak ne demek olduğuna dair kesin bir açıklama bulmak kolay olmasa da, Doketizm aslında 2.yüzyıl Hıristiyanlığında teolojik tartışmalardan bahsettiği için, tarihi tanımı orada aranmalıdır. Ben tam boyutlu yayınlanmış, Doketizm işleyişi bilmiyorum ama birçok standart referans çalışmalarında makaleler var. Benim iddiam şu ki, bu makaleler, hepsi çok değerli olmasına rağmen, ikinci yüzyılda, Doketizmin kesin teolojik anlamının genişliğini yansıtmamaktadırlar."¹⁰⁵

Yine Slusser makalesinin başka bir yerinde Doketik teolojiyle alakalı yapılan tanımlama ve çalışmaları zikrettikten sonra, bahsi geçen yazarların doketiklerin sabit bir görüşe sahip olmadıklarını söylediklerini ifade eder ve bugüne kadar Doketizmi savunan yayınlanmış bir monografi görmediğini de ilave eder. Slusser'in ifadelerine devam edecek olursak o şöyle der:

"Ama bir tane basılmamış doktora tezi var. O da 1961 tarihli Peter Weigandt'ın doktora tezi. Weigandt Gnostizm hakkında geniş bir araştırma yapmış ve çalışması iyi bir incelemeyi hak ediyor. Weigandt Doketizmi tanımlamak için yapılan

¹⁰⁵ Slusser, "Docetism:A Historical Definition", s. 169

araştırmaların yetersiz olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak o zamana kadar oluşan bakış açısını kırıp özel bir bakış açısı oluşturdu. İsanın ilahi bir kurtarıcı olduğunu, maddesel olmamasının yanında fani olduğunu söyleyen bir bakış açısı. Weigandt bu tanımla birebir uyuşan dūřunceleri Cerdo, Saturnil ve Marcion da buldu. Onun kriterlerine uygun tek metin ise "Acts of John"du. Weigandt Doketik bilginler olan Satornal ve Cerdonun monofizitizme yani, İsanın varlığında Tanrısallıkla insanlığın birleştiği dūřuncesine bağlı olduklarını yler. Onlara göre İsa yeryüzünde bir yansımadan ibaretti ve insanlığı kurtuluşa çağırdı. Marcionun dūřuncesi de bu şekildeydi. Weigandt, Marcion Cerdonun đrencisi olduğu için bunu ylemesinin normal olduğunu ylyyor. Weigandt Marcionun modalist monarşik monofizitizmi savunduğunu ylyyor. Ona göre Marcion baba, ođul ve kutsal ruhun bir bütün olduğunu ve bu bütünün de Tanrı olduğunu söylemiştir. Bu üç yüzlü Tanrı yeryüzüne İsa suretiyle inmiştir. İsa doğmamıştı, sadece bir oluşumdu. Acıyı, lm, dirilişi yaşadı ama o bir insan olmadığı için bu yaşadıkları gerçek değildi. Markionun đrencisi olan Apelle ise bunun çelişki olduğunu yleyip, İsa'nın gerçek bir bedene sahip olduğunu söylemiştir. Weigandt bugüne kadar bahsedilen hiçbir grubun gerçek anlamda Doketistik olmadıklarını ylyyor. İsa'ya beden giydirildi diyen "Docetae" da bu gruba dâhil. Böylece doketizm süreci Weigandt için kabul edilmez bir hale geldi. Weigandt ilk tartışmacılar olan Salmon, Fortescue ve Bareille göre daha eleştirel yaklaştı. Ona göre İrenaeus ve diğerleri doketizmin tanımını yaparken yanlış yapmamak için zen gösterdiler. Fakat bunu yaparken aslında doketizmle alakası olmayan sapkın dūřuncelere dayandırdılar¹⁰⁶

Simon Magus, Saturninus, Basilides, Cerinthus, Markion, Valentinus, Bardesanes gibi gnostikler tarafından temsil edilen doketik eğilimlerin sınıflandırılması bu kişilerin görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Doketik Mesih anlayışlarıyla ilgili olarak The Catholic Encyclopedia'da şöyle bir sınıflandırma yapılmıştır:

*İsa Mesih'in insani tabiatının ve bedeninin gerçekliğini tümden inkâr edenler

*Mesih'in gerçek bir insan bedeni yerine 'psiişik' bir bedeninin var olduğunu savunanlar

¹⁰⁶ Slusser, 'Docetism: A Historical Definition', s. 168

*İsa'nın gerçek bir insan bedeninde yaşayan göksel bir varlık (aeon) olduğunu iddia edenler

*Bedenin gerçekliğini kabul etmelerine karşın İsa'nın bir kadından doğmuş olmasının ve acı çekip çarmıhta ölmüş olmasının gerçekliğini inkâr edenler¹⁰⁷.

Bu sınıflandırmanın yanında genel olarak Mesih'in yeniden doğuşuna ya da onun çilesine dair yaklaşımlardan biri; Mesih gerçekten doğmadı, kutsal ruh ve madde ortak zeminde olamazdı. Bu yüzden Mesih doğada tamamen ruhani olmalıydı. Bir diğeri ise Mesih gerçekten vücut bulmuştu fakat haç üzerinde çarmıha gerilmemişti. Bu ayrımlardan yola çıkarak doketiklerin Mesih anlayışlarını iki başlık altında kategorize edebiliriz:

3.4.1. Bedeni Gerçekliği Tümünden Reddeden Anlayışlar

Bu anlayışta olanlar Platon'un görüşlerinin etkisinde olup duyumsanabilir her türlü olgunun gerçekliğini reddetmişlerdir. Bu anlayışta olan ve Gnostik hareketin öncülerinden biri olan Markion, kendi yüzyılının en dikkate değer isimlerinden birisidir. Markion'un fikirlerine geçmeden önce kısaca onun hayatı şöyle özetlenebilir:

Birinci yüzyılın sonlarında Sinoplu zengin bir gemicinin ve bölgedeki Hıristiyan liderlerinden birinin oğlu olan Markion 140'lı yıllar civarında Roma'ya gelmiştir. Burada Cerdo isimli bir Gnostik entelektüelin öğrencisi olan Markion'un Roma macerası çok uzun sürmemiş ve başlangıçta iyi ilişkiler içinde olduğu Roma'daki kilise mensuplarıyla arası açılmış ve bunun üzerine kendi kilisesini örgütlemiştir. Markion'un kurduğu kilise örgütü Roma dünyasında kısa sürede yaygınlaşmış ve etkili olmuş ancak Markioncular daha sonra ortaya çıkan Manesçi gruplar içerisinde büyük oranda erimişlerdir¹⁰⁸.

Markion'un Tanrı ve âlem hakkındaki görüşlerine gnostisizm başlığı altında genel olarak zikretmiştik. Konumuz itibarıyla Markion'un İsa doktrinini incelediğimizde onun bir doketik olduğunu görürüz. Markion genel Hıristiyan düşüncesinde önemli bir

¹⁰⁷ <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

¹⁰⁸ Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27

dogma olan, doğumundan itibaren İsa Mesih'in tanrısal ruhu taşıdığı inancını kabul etmez. Ona göre, Tiberius'un 15. yılında tanrısal ruh kendisini aniden İsa Mesih'te ifşa etmiştir. Dolayısıyla Markion'a göre Mesih'te tanrı inkarne olmamış, kendisini ifşa etmiştir. Ani bir olay şeklinde vuku bulan bu ifşa olma daha önceden haberdar olunan ya da gerçekleşeceği beklenen bir hadise değildir. İyi tanrının, İsa Mesih'te aniden kendisini Oğul olarak ifşa etmesi ve İsa Mesih'teki Oğul'un Baba'dan yalnızca isim itibarıyla ayrı olması fikrine sahip olan Markion'un, bu düşünceleriyle bir Modalist olduğu açıktır. Zira bu düşüncesiyle Markion, Hıristiyanlığın Baba, Oğul, Kutsal Ruh anlayışına dayalı geleneksel Teslis dogmasına karşı çıkmakta ve yüce tanrının, tarihin bir safhasında aniden geçici olarak İsa Mesih'te insanlara Oğul suretinde görüldüğünü ileri sürmektedir¹⁰⁹.

Yine Markion'a göre iyi tanrının kendisini ifşa ettiği İsa Mesih'in gerçek bir bedeninden de söz edilemez. Bir başka ifadeyle onun bedensel varlığı sadece bir hayalden ibarettir. Zira yüce tanrı, ancak bu hayali bedende kendisini maddi âlemde ifşa edebilirdi. Madde âlemine yabancı/öteki olan bu tanrısal varlığın, aksi takdirde bu âlemle irtibat kurması mümkün değildi. Aynı şekilde Markion, İsa Mesih'in insani yönünün de gerçek değil yalnızca bir görüntüden ibaret olduğunu, dolayısıyla onun çarmıha gerilmesi, ölmesi ve yeniden dirilmesi gibi hadiselerin de gerçek değil birer hayal olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Theodoret, İstanbul keşişlerine yazdığı mektubunda Markion'un, İsa Mesih'in bakireden doğması ve ölüm sonrası bedenle dirilmesi (resurrection) inançlarını reddettiğini de yazar. Tertullian'ın da belirttiği gibi, bu görüşleriyle Markion'un, Doketizmi benimsediği açıktır. Markion, kurtarıcı Mesih'in hayali bir bedene sahip olduğu, dolayısıyla onun çarmıh hadisesi de dahil bedensel bir takım faaliyetlerinin de bu çerçevede düşünülmesi gerektiği fikrini, Tekvin'de geçen üç ilahi varlığın İbrahim'e gelmesi kıssasıyla ispata çalışır¹¹⁰.

Irenaeus tarafından bütün heretiklerin babası olarak kabul edilen Simon Magus 'insan olmamasına rağmen insanoğluyula insan gibi göründü, acı çekmemesine rağmen Yahuda'da acı çekiyor göründü' şeklinde öğretisini ifade etmiştir. Simon'ın öğrencisi

¹⁰⁹ Şinasi Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", *Isparta Bildiriler Kitabı*, SDÜ Basımevi, Isparta, 2001, s.140

¹¹⁰ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 140

olan Cerinthus bu görüşü şekillendirmeye devam etti. Gnostik etkisini yansıtmakla birlikte "Yüce Tanrı" ve "Yaratıcı Tanrı" arasındaki farkı da görmüştü. Cerinthus'a göre İsa, Yüce Tanrı değildi ancak İsa vaftiziyle birlikte yaratıcı tanrının soyundan olmuştu ve çarmıha gerilene kadar böyle kalmıştı. İsa geldiğinde Gnostikler onun gizli bilgiyi getirmek için Yüce Tanrı'nın sözcüsü olarak geldiğini düşündü¹¹¹. Bundan kısa bir süre sonra Suriye kökenli olup Antakya'da oturan Gnostik Saturninus Mesih'in göksel varlıkların (aeon) başı olduğunu söylemiş ve onun doğmadığını bir bedeninin olmadığını, şekilsiz olduğunu ve insan gibi göründüğünü iddia etmiştir. Doğuda Barsedanes'in kendi olmasa da okulu ve Marinus İsa'nın insan bedeninden ayrılmış bedeni ve görünüşteki doğumuyla ilgili benzer görüşleri taşımışlardı¹¹².

3.4.2. Bedeni Gerçekliği Kabul Edip Çarmıh ve Ölümü Reddeden Anlayışlar

Bu anlayışın önemli temsilcilerinden bir Valentinus'tur. Zamanının en önemli teologlarından olan Valentinus Mısır'da doğmuş ve eğitimini İskenderiye'de tamamlamıştır. 135- 160 yılları arasında Roma'da vaaz vermiştir. Ama piskoposluk makamını elde edemeyince, kiliseyle yolunu ayırıp kenti terk etmiş ve sistemini geliştirmiştir.

Valentinus 'un düşünce sistemi, insan türünü Demiurge'nin bir yaratısı olarak görmektedir. Ona göre üç tür insan vardır: Fiziki, hilik ve pnömatik. Hilikler kararlı şekilde maddeye yönelen varlıklardır, yalnızca dünyevi doyumlarla ilgilidirler. Fiziki insanlar dünyevi varoluşun acı ve zevkleri tarafından ele geçirilmişlerdir. Spiritüel farkındalığa sahip olan pnömatikler ise yapay ayrımların ve doğmaların ötesinde belli bir bilinç düzeyi yakalamışlardır. Dolayısıyla bunlar gnosis'e ulaşabilecek kimselerdir¹¹³.

Valentinus'un kristolojisi Mesih'in gerçek bir beden yerine psişik bir bedende olduğuna dayanır. Valentinus İsa'nın duyularla algılanabilen gerçek bir bedende olduğunu kabul etmiş, fakat bu beden bizimkilerden farklı bir yapıdadır ve ayrıcalıklıdır. Valentinus,

¹¹¹ Evans, 'Christological Errors: Than an Now', s. 40

¹¹² <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

¹¹³ Sean Martin, *Gnostikler İlk Hıristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63-64

Kurtarıcının sadece bir bedene, hatta görünen bir doğumla sahip olduğunu değil, ayrıca bedeninin Meryem'den hiçbir özellik almayıp O'ndan sadece bir bedene sahip olarak Meryem'e bir kanal yoluyla geçtiğini kabul eder¹¹⁴. Valentinus İsa'nın duyularla algılanabilen gerçek bir bedende olduğunu, fakat bu bedenın bizimkilerden farklı bir yapıda ve ayrıcalıklı olduğunu kabul etmiştir. Yine ona göre, göksel/yüce İsa ve onun dünyevi kopyası olmak üzere iki İsa motifi vardır. Göksel olan İsa aslında çarmıha gerildiğinde herhangi bir acı hissetmemiştir ve her ne kadar öyle görünse de etten kemikten bir varlık değildir¹¹⁵.

Bu anlayışın diğer bir savunucusu Basilides'tir. 120-130 yılları arasında İskenderiye doğumlu olan Basilides, hem İbrani yazmalarına hem de Hıristiyan İncillerine aşinaydı. Aynı zamanda Mısır ve Helenistik düşüncesine meraklı olan Basilides'in İncillere yirmi dörtten fazla yorum kattığı sanılmaktadır. Basilides, kendisini hem bir Hıristiyan Gnostik ve hem de bir tanrıbilimci olarak tanımlaması bakımından önemli bir kişiliktir. Onun Aziz Peter'in öğrencilerinden biri olan Glacias'ın öğrencisi olduğu düşünülmektedir. Yine Menander ve Saturninus'un öğrencilerden biri olması da muhtemeldir. Hippolytus, Basilides'in Yunan felsefesinden yoğun biçimde etkilenmiş olan monistik bir düşünür olduğunu iddia ederken İreaneus onun radikal bir düalist olduğunu savunur. İreaneus'a göre Basilides öğretisinde, bilinmeyen gerçek bir tanrı, nizamını aeonlar aracılığıyla sağlayan bir varlık olarak sunulmuştur. Akıl, İsa, Söz, Basiret, Bilgelik ve Hâkimiyet olmak üzere belli başlı altı aeon'dan söz edilmektedir. Bu altı asli aeon'dan türemiş olan 365 ayrı aeonik güç vardır. Bunların her biri kendilerine tabi olan göksel siferlerde yaşarlar. En son ve en aşağı 365. aeonik güç insanı ve dünyayı yaratmıştır. Bunun üzerine gerçek tanrı, insanlığa kurtarıcı gnosis'i götürmesi için İsa'yı yeryüzüne göndermiştir¹¹⁶.

Basilides ve benzeri doketistler İsa'nın doğumu gerçeğine karşı çıktıklarından, baştan itibaren onun çilesini ifade eden çarmıh olayını da inkâr etmişlerdir. Bu nedenle Basilides ve diğerleri tarafından İsa'nın başka bir kurbanla yer değiştirdiği (substitute) yönünde yorumda bulunmuşlardır. Basilides'e göre İsa, insanlar karşısında insan gibi

¹¹⁴ <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

¹¹⁵ Martin, *a.g.e.*, 2010, s. 65

¹¹⁶ Martin, *a.g.e.*, 2010, s. 57

göründü ve mucizeler sergiledi. Buna rağmen acı çeken İsa değil, haçı taşımak zorunda kalan ve yanlışlıkla İsa yerine çarmıha gerilen Kirineli Simon'du. Simon, İsa'nın suretine; İsa'da, Simon'un şekline bürünmüştür ve Mesih olaya seyirci kalıp gülmüştür. Simon çarmıha gerilmiş ve Mesih babasına geri dönmüştür. İsa'yla yer değiştirenin Simon değil de Yahuda İşkariyot olduğu yönünde rivayetlerde olmuştur¹¹⁷.

Basilides ve diğer doketistlerin İsa telakkileri ve daha özeldede çarmıh anlayışları, kilisenin temel öğretilerine aykırı olduğu için yüzyıllar süren tartışmaların kaynağını oluşturmuştur. Basilides'in bu öğretilerini ilginç kılan, 325 yılına kadar İskenderiye kiliselerince kanonik olarak kabul edilen Barnabas İncili'nde de mezkûr öğretilere paralellik gösteren anlatımın olmasıdır. Her ne kadar dördüncü yüzyıldan itibaren bu İncil apokrif olarak kabul edilse de İreaneus'un yazılarından anlaşılacağı üzere ilk iki asırda bu incilin son derece yaygın olarak kullanıldığını öğreniyoruz¹¹⁸. Basilides'in öğretilerine paralel olarak Barnabas İncili'nde çarmıh anlatımı şu şekilde geçer:

İsa evden çıkıp, ibadet etme adeti üzere, yüz kez dizlerini büküp, secdeye vararak ibadet etmek için bahçeye çekildi. Bu sırada, İsa'nın şakirtleriyle birlikte bulunduğu yeri bilen Yahuda baş kâhine vardı ve ona, "Bana vaad ettiğiniz şeyi verirseniz, bu gece aradığımız İsa'yı elinize vereceğim; çünkü o, on bir ashabıyla birlikte yalnızdır." dedi..... Askerler Yahuda ile birlikte İsa'nın bulunduğu yere yaklaştıklarında, İsa onların sesini duyup korku içerisinde eve çekildi. On bir havarisi uyuyordu. Kulunun tehlikede olduğunu gören Tanrı melekleri Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail'e İsa'yı dünyanın dışına çıkarmayı emretti. Kutsal Melekler geldiler ve İsa'yı, güneye bakan pencereden alıp sürekli olarak Tanrıyı tesbih eden meleklerin bulunduğu üçüncü göğe götürdüler..... Yahuda hızlı bir şekilde herkesin önünden geçerek, İsa'nın alıp götürüldüğü odaya girdi. Havariler uyuyorlardı. Bu sırada Tanrı bir mucize yarattı; şöyle ki, Yahuda'nın yüzü ve konuşma şekli İsa'ya o kadar benzetildi ki biz de onun İsa olduğuna inandık. Fakat bizi uyandıran Yahuda, Efendi'yi arıyordu. Bu duruma çok şaşırarak ve "Ey muallim! Sen bizim efendimizsin bizi unuttun mu? diye sorduk. O da gülmüseyerek şöyle dedi: "şimdi benim Yahuda İşkariyot olduğumu bilmeyecek

¹¹⁷ <http://www.newadvent.org/cathen/05070c.htm>.10.09.2009

¹¹⁸ Muhammed Ata 'u'r-Rahim, Ahmed Thomson, *Bir İslam Peygamberi: Hz. İsa*, çev. Gülsüm Mehdiyev, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 155

kadar budalalaştınız.” Bunu söyler söylemez askerler içeri daldılar ve onu yakaladılar; çünkü o her haliyle İsa’ya benziyordu. Yahuda’nın bu sözlerini duyan askerlerin içeri girdiğini görünce aceleyle oradan uzaklaştık..... askerler Yahuda’yı yakalayıp kendisiyle alay ederek ellerini bağladılar. Çünkü o ısrarla İsa olmadığını anlatmaya çalışıyordu..... Böylece onu canileri astıkları Calvary Dağı’na götürdüler ve daha da rezil olması için soyundurarak çarmıha gerdiler. Feryat etmekten başka çaresi kalmayan Yahuda şöyle dedi: “Tanrım! Suçlunun kaçıp gittiğini benim ise haksız yere öldüğümü gördüğün halde beni neden yalnız bıraktın”¹¹⁹

Her ne kadar erken döneme ait sahih ve gerçek metinlerin elimizde bulunmayışından dolayı Barnabas İncili’nin özellikle çarmıha gerilmeyle alakalı anlatımını doğrulama imkanına – aynı şey diğer inciller içinde geçerlidir- sahip olmasak da olup bitenlerle ilgili bu açıklamalarının daha tutarlı görünmesinin yanı sıra bu incil, tutuklama ve çarmıha germe olayı etrafında cerayan eden fikir ayrılıklarını ve olaylara şahsen şahitlik etmeyen bazı insanların İsa’nın çarmıha gerildiğine dair yanlış inançları yaymaya yönelik çabalarını açıklığa kavuşturmaktadır¹²⁰.

Başta Basilides ve diğer Doketistlerin çarmıh anlayışı ile Barnabas İncilindeki anlatımın benzerlik göstermesinin yanında, yedinci yüzyılda nazil olan Kurân-ı Kerim’in benzer ifadeler taşıyor olması Müslüman ve Hıristiyan âlimler arasında çağlardan beri gelen tartışmanın kaynağını oluşturmuştur. Bazı Hıristiyan yazarlar İslam öncesi Araplar arasında Hz. İsa ile ilgili doketik görüşleri olan Hıristiyanların var olduğunu beyan ederler¹²¹. Bununla beraber bazı Hıristiyan yorumcular Kur’ân-ı Kerim de geçen ‘...hâlbuki onlar İsa’yı ne öldürdüler ne de astılar; lakin kendilerine bir benzetme yapıldı. Gerçekten onun hakkında ihtilaf edenler-bundan dolayı- kesin bir şüphe içindedirler. Evet onların buna dair bir bilgileri yoktur. Sadece zan peşindedirler, onu kesinlikle öldürmemişlerdir.’¹²² ayetinin İslam peygamberi olan Hz. Muhammed (a.s.m) tarafından Basilides’in Doketizmine alternatif bir Doketizm anlayışı getirmiş

¹¹⁹ Ata ‘u’r-Rahim, 2009, *a.g.e.*, s. 64-68

¹²⁰ Ata ‘u’r-Rahim, 2009, *a.g.e.*, s. 71

¹²¹ Bkz: J.S.Trimingham, *Christianity among the Arabs in Pre- Islamic Times*, London, p.49-55

¹²² 4/157

olacağını düşünürler. Bu manada Müslüman tefsircilerin bu ayet ile ilgili yorumlarının Basilides'in Doketik anlayışından mülhem olduğunu ifade ederler¹²³.

Bundan sonra ki başlıkta ise, Kurân-ı Kerim'de geçen Hz.İsa'nın çarmıha gerilmesi ile alâkâlı ayetlerin müslüman tefsirciler tarafından nasıl yorumlandığına ve bunların doketik anlayışlarla ilişkisine değinilecektir.

3.5. Müslümanların Çarmıh Anlayışı ve Doketik Anlayışlarla İlişkisi

Müslümanların Hz. İsa'nın hayatı ve vefatıyla ilgili bilgileri, temelde Kur'ân endekslidir. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İsa'nın, insanları doğru yola çağırarak için görevlendirilmiş bir peygamber oluşu hususu sıkça dile getirilir. Buna göre O, bir taraftan kendinden evvelki peygamberlerin öğretilerini doğrulayan ve daha da ileri götüren, kendinden sonra gelecek peygamberin öğretisine zemin hazırlayan bir elçidir. Kur'ân-ı Kerim'in temel gayesi, Hz. İsa'nın nasıl dünyaya geldiğini, kim olduğunu ve risaletini nasıl tamamladığını ortaya koymaktır. Bu manada onun bir insan olması itibariyle yaşadığı hayat ve dünyaya gelişinin taşıdığı istisnai durum beyan edilir¹²⁴.

Kur'ân-ı Kerim açısından İsa'nın çarmıha gerilmiş olması önemli herhangi bir şey değildir. Gerçekten de Kur'ânda insanların selameti ve kurtuluşu için İsa'nın ölümü söz konusu edilmemektedir. Esasen Kur'ân bizzat Hz. İsa'nın çarmıha gerilmek suretiyle idam edildiğini ve burada öldüğünü tarihte cerayan etmiş bir gerçek olay olarak kabul etmez, aksine reddeder ve bir benzerlik dolayısıyla idamcıların yanıldıklarını ifade eder¹²⁵. Bu durum Kur'ân'da şöyle anlatılır: “ Oysa onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler. Fakat kendilerine öyle göründü. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler bu konuda tam bir kuşku içindedirler. Bu konudaki bilgileri sadece bir saanıya uymaktan ibarettir. Yoksa onu kesinlikle öldürmediler. Tersine Allah O'nu kendi katına çıkardı. Hiç şüphesiz Allah üstün iradeli ve hikmet sahibidir.” Kur'ân- Kerim bu gerçeğin ötesinde başka bir ayrıntıya girmiyor. Sadece başka bir sûrede “ Ey İsa ben senin canını

¹²³ Bkz. F.F.Bruce, *The Defence of the Gospel in the New Testament*, 1959, p.83

¹²⁴ Ata 'u'r-Rahim, *a.g.e.*, 2009, s.309-310

¹²⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayımcılık, c.I, İstanbul, 1993, s.638

alacak ve katıma yükselteceğim’’¹²⁶ der. Bu da diğer ayet gibi İsa'nın ölümüne ilişkin ayrıntı vermiyor. Bu ölümün mahiyetini ve vaktini de açıklamıyor¹²⁷.

Kur'ân-ı Kerim'in açıkça belirttiği husus Hz. İsa'nın Yahudilerce çarmıha gerilip öldürülmediğidir. Allah Teâlâ peygamberini onlardan korumuş, aralarından çıkarıp himayesine almış, nezdine yükseltmiştir. 157. âyetin, "(Başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler" şeklinde çevirilen kısmında geçen teşbih kavramının bir mânası "benzetmek, benzer kılmak" bir başka mânası da "şüpheyi düşürmek"tir. Bu mânalardan birincisine göre ihbarcı Hz. İsa'ya benzetilmiş ve çarmıha gerilerek katledilmiştir. İkincisine göre Hz. İsa'yı çarmıha gerip öldürmüş değillerdir; bu konuda zaten kendileri de şüphe ve ihtilâf içindedirler. 157. âyetin sonundaki "Onu kesin olarak öldürmediler" cümlesini de iki şekilde anlamak mümkündür: 1. "Onu öldürdüklerini iddia edenler bu konuda kesin bilgiye sahip değildirlere; bu mâna, teşbihin ikinci mânasını teyit etmektedir, 2, "Onu öldüremedikleri kesindir." Bu mâna da teşbihin, "birini diğerine benzetme" anlamını desteklemektedir¹²⁸.

Kur'âna göre Yahudilerin Hz. İsa'yı öldüremedikleri kesin olmakla birlikte, O'nun akıbetinin ne olduğu hususunda bir kesinlik yoktur. Bu konuda müfessirler birbirinden farklı görüşler serdetmekle beraber yaygın olan ortak görüş, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce Allah'ın bir mucizesi olarak başka birinin ona benzetilerek onun yerine çarmıha gerilmiş olması şeklindedir. Bunun oluş şekli, tefsirlerde farklı şekillerde rivayet edilir.

İbn-i Kesir el-Bidâye ne'n-Nihâye adlı eserinde 'Meryem oğlu İsa Mesih'in sonu' başlığı altında Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle alakalı aşağıdaki rivayetleri nakleder:

İbn Ebi Hatim, İbn Abbas'm şöyle dediğini rivayet etmiştir; "Cenâb-ı Allah, İsa'yı göğe yükseltmek istediği zaman, İsa, arkadaşlarının yanına gitmişti. Odada, arkadaşları olan Havarilerden oniki kişi vardı. Evdeki bir çeşmeden yıkanmış, başından sular damlarken yanlarına gitmiş ve şöyle demişti: Sizden bazıları, bana iman ettikten sonra on iki kez beni inkar edecektir. Hanginiz benim benzerim olacaksınız ki, benim yerime öldürülsün,

¹²⁶ 2/55

¹²⁷ Seyyid Kutub, *Fi Zılâl-il Kur'an*, çev. Salih Uçan, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c.III, s. 129

¹²⁸ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, TDV, cilt. II, Ankara, 2007, s. 176-178

sonra da benimle aynı dereceye yükselsin?"

Aralarından en genç olan birisi kalktı. İsa ona: "Otur." dedi. Sonra bu teklifini tekrarlayınca aynı genç yine ayağa kalkarak: "Senin benzerin olmak isterim." dedi. İsa da: "Öyle ise sen benim benzerim olacaksın." dedi ve Allah tarafından İsa'ya benzetildi. İsa da o evin bacasından göğe yükseltildi.

Yahudilerin zaptiyesi gelerek İsa'nın benzeri olan genci yakalayıp götürdü, öldürüp çarımha gerdi. Bundan sonra kendisine iman edişinin ardı sıra bazı kimseler İsa'yı oniki kez inkar ettiler, sonra da üç gruba ayrıldılar. Bu gruplardan biri: «Allah dilediği müddetçe aramızda kaldı, sonra göğe yükseldi.» dedi ki bunlar Yakûbîlerdir. Diğer bir grup: «Allah'ın oğlu dilediği müddetçe aramızda kaldı, sonra Allah onu kendi yanına yükseltti.» dediler ki, bunlar da Nasturî-lerdir. Üçüncü grup ise şöyle dedi: «Allah'ın kulu ve elçisi, dilediği müddetçe aramızda kaldı, sonra Allah onu yanına yükseltti.» Böyle diyenler de Müslümanlardı. İki kafir grup, Müslümanlara üstün gelip onları öldürdüler. Muhammed (s.a.v.)'i, Allah, peygamber olarak gönderinceye kadar İslamiyet, kafirlerin baskısı altında kaldı.

Başka bir rivayette İbni Cerir, Vehb b. Münebbih'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Beraberindeki onyeddi Havarî ile İsa peygamber bir eve gelip girdi. Yahudiler evi kuşatma altına aldılar. Eve girdiklerinde Havarîlerin hepsi İsa (a.s.) suretine girerek onun gibi göründüler. Yahudiler onlara: "Bize büyü yaptınız. Ya İsa'yı bize gösterirsiniz ya da hepimizi öldürürüz!" dediler. İsa (a.s.), arkadaşlarına: "Cennet karşılığında bu gün hanginiz kendi nefsinin satar (feda eder)?" diye sorunca Havarîlerden biri: "Ben satarım." deyip Yahudilerin önüne çıktı ve ben "İsa (a.s.)'yım" dedi. Allah, onu, İsa (a.s.)'nın şekline büründürmüştü. Onu, yakalayıp öldürdüler ve çarımha gerdiler. İşte bu nedenle o insan, kendilerine İsa (a.s.)'nm benzeri kılındı ve onlar da İsa (a.s.)'yı öldürmüş olduklarını zannettiler. Hıristiyanlar da aynı şekilde İsa (a.s.)'nın öldürülmüş olduğunu zannettiler. Halbuki Cenâb-ı Allah, o gün içinde İsa (a.s.)'yı göğe yükseltmişti."¹²⁹

Dirayet tefsircilerinden olan Fahrettin er-Râzi(ö. 606/1209) ise tefsirinde, Allah'ın Hz. İsa'nın şeklini başka bir insana verdiği izâhında bulunduktan sonra, bununla ilgili birkaç

¹²⁹ İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an- Kerim Tefsiri*, çev.Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, cilt.5, İstanbul, 1989, s.1984-1985

rivayet beyan eder. Bunlardan birincisinde; Yahudiler, Hz. İsa (a.s)'nın, arkadaşları (havarileri) ile birlikte falancanın evinde olduğunu öğrenince, Yahudilerin reisi olan Yahûda, avânesinden Taytâyus isminde bir adama, O'nun yanına girip, öldürmek için O'nu o evden çıkarmasını emretmişti. Bu adam, Hz. İsa'nın yanına girince, Cenâb-ı Allah Hz. İsa (a.s)'yı, evin tavanından göğe yükseltmiş ve Taytfiyus'a, Hz. İsa'nın şeklini vermiş. Binâenaleyh Yahudiler, onu Hz. İsa zannederek, çarmıha germiş ve öldürmüşlerdir. İkinci bir rivâyet de, Yahudiler Hz. İsa'yı takip etmek için bir adam görevlendirirler. Hz. İsa dağa çıkar ve oradan göğe yükseltilir. Cenâb-ı Allah takip eden kimseyi İsa'nın şekline çevirir. Yahudiler onu İsa zannederek öldürürler. Diğer bir rivâyette ise Hz. İsa'nın yanında on havarisi vardı. Hz. İsa (a.s) onlara, "Kim, kendisine benim suretim verilmesi karşılığında, cenneti satın almak ister" dedi. İçlerinden birisi, "Ben..." dedi. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ, ona Hz. İsa (a.s)'nın şeklini verdi. O, evden çıkarılıp öldürüldü. Hz. İsa (a.s) göğe kaldırıldı. Başka bir rivayette ise, Hz. İsa'nın havarilerinden olduğunu iddia eden bir münafık vardır. Bu münafık, yahudilere gidip Hz. İsa (a.s)'nın yerini onlara haber verir. Bu adam, yahudilerle birlikte, Hz. İsa'yı yakalamak için içeri girdiklerinde, Allah Teâlâ, Hz. İsa'nın şeklini o adama verir. Böylece bu adam çarmıha gerilir ve öldürülür. Râzi bu rivâyetlerdeki görüşlerin birbirine zıt ve itişmekte olduğunu, şu halde âyeti açıklama hususunda delili getirmeye elverişli olmadığını ifade eder¹³⁰.

Fahrettin er-Râzi, çarmıh hadisesinden sonra ayetteki 'ihtilafa düşenler' kısmını açıklarken bu hususta iki farklı görüş olduğunu ifade eder. Çağdaş tefsir alimlerinden merhum Elmalılı Hamdi Yazır'ın Râzi'den naklettiği birinci görüşe göre bunlar Hıristiyanlardır. Buna göre Hıristiyanlar Filatos devrinde Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından öldürülüp asıldığını ve sonra ayağa kalkıp semaya yükseltildiğini söylemişlerdir. On iki havariyyundan biri olan Yahuda Esharyutı'nın, Yahudi kâhinlerinden para alarak Hz. İsa'ya ihanet ettiği ve öldürülmesine yol gösterildiği, sonra pişman olup kendini astığı incillerde nakledilmektedir. Fakat Hıristiyanlar, diğer taraftan başlıca üç grup olarak öldürmenin Mesihle ilgisi durumu hususunda ihtilaf etmişlerdir: bir kısmı öldürme ve asmanın hem nâsut(cism) hem lâhut (ruh) ile vâki olduğuna; fakat ruha dokunmakla değil, duygu ve şuur ile vâsıl olduğuna kâni

¹³⁰ Fahrudin Râzi, *Mefâtîhu'l-Gayb (et-Tefsiru'l Kebîr)*, Akçağ Yayınları, cilt. 8, Ankara, 1990, s.404-405

olmuşlardır ki, bunlara Melkaiyye denir. Diğer kısmı, öldürme ve asmanın iki cevherden doğmuş olan Mesih'in cevherine vaki olduğunu söylemişlerdir ki bunlara Yakubiyye denir. Üçüncü bir kısmı da, onun cismi öldürüldü, ruhu yükseltildi demişlerdir ki, bunlara Nesturiyye derler¹³¹.

Râzi ihtilafa düşenler hakkında ki ikinci görüşün ise Yahudiler hakkında olduğunu ifade eder. Bu hususta da iki farklı izah tarzı beyan eder:

a) Yahudiler, Hz. İsa'ya benzeyen şahsı öldürünce, bu benzerlik öldürülen şahsın sadece yüzünde tahakkuk etmiş, Hz. İsa'nın bedeninin sureti, öldürülen bu şahsın bedeninde tahakkuk etmemiştir. Onlar bu şahsı öldürüp onun bedenine baktıklarında, "Yüzü, İsa'nın yüzü; ama beden, onun bedeni değil!" dediler.

b) Yahudiler Hz. İsa'yı, on tane havarisiyle beraber bir evde hapsedmişlerdi... Derken yahudilerden bir adam Hz. İsa'yı çıkarıp öldürmek için içeri girdi... İşte tam o sırada Allah, Hz. İsa'nın suretini, giren bu şahsın üzerine attı. Hz. İsa ise göğe kaldırıldı. Derken onlar o adamı yakalayıp Hz. İsa diye öldürdüler. Daha sonra da, "Eğer bu İsa ise, bizim İçeri giren arkadaşımız nerede? Eğer bu arkadaşımız ise, İsa nerede?" demişlerdir ki, işte onların ihtilafı da bu şekilde cereyan etmiştir¹³². Aynı şekilde on üçüncü yüzyıl müfessirlerinden olan Nâsiruddin el- Beydavi (ö.685/1286) '*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't Te'vil*' adlı eserinde bu minvalde bir yoruma gitmiştir.

Çağdaş dönem tefsircilerden Mevdudi *Tefhimu'l Kur'an* adlı eserinde, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ile alakalı ayetleri şöyle izah eder:

Bu ayetten Hz. Mesih'in çarmıha gerilmekten kurtarıldığı ve onun çarmıhata öldüğüne inanan Yahudi ve Hıristiyanların yanlış bir zanda buldukları apaçık anlaşılır. Kur'an'ın ve Kitâb-ı Mukaddes'in karşılaştırmalı bir tahkiki, Platus'un mahkemesinde sorguya çekilenin Hz. İsa'nın kendisi olduğu tahminini destekler. Fakat onu ne öldürebilmişler ne de çarmıha gerebilmişlerdir. Çünkü Allah O'nu kendisine yükseltmiştir. Olay şöyle gerçekleşmiştir: Platus, Hz. İsa'nın suçsuz olduğunu ve sadece kıskançlık nedeniyle kendi mahkemesine getirildiğini biliyordu. Bu nedenle kalabalığa festivalde "İsa'yı mı yoksa meşhur hırsız

¹³¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, "*Hak Dini Kur'an Dili*", Azim Dağıtım, İstanbul, cilt. III, s.120

¹³² Razi, *a.g.e*, s.405

Barabbas'ı mı sebest bırakmak istediklerini” sordu. Fakat rahipler Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini istediler. Bundan sonra dilediği her şeyi yapmaya Kâdir olan Allah Hz. İsa'yı kendisine yükseltti ve O'nu çarmıha gerilmekten kurtardı. Ondan sonra çarmıha gerilen kişi şu veya bu şekilde Hz. İsa'nın yerine çarmıha gerildi¹³³.

Mevdudi çarmıha gerilen şahsın ne şekilde Hz. İsa benzeri olarak gösterildiğinin kesin bir şekilde bilinmediğini ifade ederek, bunların tahmin ve söylentilere dayandığını belirttikten sonra şöyle devam eder:

“ O'nun hakkında anlaşmazlığa düşenler Hıristiyanlardır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi konusunda onların ortak bir inançları yoktur. Bu mesele hakkında birçok farklı inanca sahip olmaları, onların bu konuda kesin bir bilgiye sahip olmadıklarını gösterir. Bir inanca göre çarmıha gerilen kişi Hz. İsa değil, ona çok bezeyen bir adamdı. Yahudiler ve Romalı askerler bu adamı acımasızca çarmıha gererken Hz. İsa onlara bakıp aptallıklarına gülüyordu. Başka bir görüşe göre, çarmıha gerilen kişi Hz. İsa idi, fakat çarmıhta ölmemişti ve çarmıhtan indirildiğinde yaşıyordu. Bazıları da Hz. İsa'nın çarmıhta öldüğüne daha sonra tekrar dirilip havarileri ile birçok kez buluşup konuştuğuna inanırlar¹³⁴.

Mevdudi tüm bu görüş ayrılıklarından dolayı Hıristiyanların bu konuda gerçek bir bilgiye sahip olmadıklarını, farklı görüşlerini sadece tahmine dayandırdıklarını ifade eder. Yine çağdaş dönem tefsircilerden Elmalılı Hamdi Yazır ve Konyalı Mehmet Vehbî efendi de Taberi ve Razi'nin görüşlerini kitaplarında naklederler.

Müfessirlerin bu görüşlerini naklettikten sonra onların bu yorumlarının doketik etkilerle ilişkisini irdeleyen bazı Hıristiyan ve İslam yazarlarının görüşlerine yer vereceğiz.

Bunlardan çağdaş bir Hıristiyan âlimi olan Geoffrey Parrinder '*Jesus in the Qur'an*' adlı eserinde, çarmıhta bir başkasını yerine koyma fikrinin pek çok müslüman yazar tarafından kabul edilmiş olduğunu belirttikten sonra bununla ilgili Taberi ve Beydavi'den alıntılar yapar. Devamla Parrinder şöyle der:

“... Burada iki soru ortaya çıkar: İsa gerçekten çarmıha gerilerek öldü mü? Onun yerine geçip işkence çeken biri mi öldü? Şüphesiz bütün kanonik inciller birincisini

¹³³ Mevdudi, Tefhimu'l Kur'an, çev.Komisyon, İnsan Yayınları, cilt.I, İstanbul, 1996, s.428-429

¹³⁴ Mevdudi, a.g.e., s. 429

kabul etmiş ve ikinciyi kabul etmemişlerdir. Dört incil İsa'nın çarmıha gerildiği hususunda fikir birliği içindedir. İgnatius erken dönemlerde İsanın görünüşte acı çektiğine inanan insanlar olduğunu söyler. 2. Yüzyıldaki apokrif Petrus İncili, çarmıh üzerinde İsa'nın sessiz kaldığını hiç acı hissetmediğini ve sonunda İsa'nın 'gücüm gücüm beni terkettin' diye bağırıldığını söyler. Bütün bunlar ve daha sonraki yazarlar doketikti. Onlar İsa'nın kişiliğinde ya da en azından acı çekmesinde, sadece fiziksel olarak görüldüğünü ele aldılar. Bazı müslüman yorumcular İsa'nın yerine başkasını koyma fikrini, meşhur Mısır'lı Gnostik Hıristiyan Basilides'in öğretilerinde bulmuşlardır. Basilides'in daha çok bir yorum olarak nitelendirilen bir incil yazdığı söylenir. Ne yazık ki onun fikirleri sadece rakiplerinin yazdıklarından bilinir ve bunlar oldukça farklılık gösterir. Aslında şu gerçek açıklığa kavuşturulmalıdır ki (doketik biçimde olduğu gibi) Hz. İsa'nın bir başka vücutta işkence çektiği ne de bir başkasının onun yerine konarak işkence çektiği Kurân'da söylenmez. Sonradan yapılan herhangi bir ekleme yersizdir ve metnin çarpıtılmasıdır¹³⁵.

Başka bir Hıristiyan yazar Gerard Sloyan, yedinci yüzyıl Arap coğrafyasında mevcut olan gnostik Hıristiyan etkisini bulmanın mümkün olmadığını, fakat ilgili Kurân ayetinin (4:157) çarmıh konusunda, açık bir şekilde kanonik açıklamalardan ziyade Valentinusçu anlayışa yakın olduğunu ifade eder. Sloyan, on üçüncü yüzyıl müfessirlerinden Beydavi'nin yorumunu naklettikten sonra bunun Valentinus'un gnostik bir bakış açısı olduğunu ve onun ölümü ile ilgili diğer benzer imaların Nag Hammadi'de Koptik kütüphanede ki metinlerde olduğunu söyler¹³⁶.

İslami literatürde yerine koyma hikayesinin farklı versiyonlarından bahseden Şii yazarlardan Mahmud M. Ayoub ise, Hz. İsa'nın yerine bir başkasının çarmıha gerilmesi hadisesinin, geçmiş yüzyıllarda bazı müfessirler tarafından konu edinildiğini, Hz. İsa ile ilgili pek çok hadis-i şerif'in Yahudi veya ismi zikredilmeyen Hıristiyan dönmelelerinden ortaya konduğunu söyler. Devamla Taberi'nin tefsirinde Yahudi bir dönme olan Vehb b. Münebbih tarafından rivayet edilen şu hadiseyi zikreder: Yahudiler Hz. İsa'yı çarmıha germek için arıyorlardı. Allah Hz. İsa'nın onyediyi talebesini İsa'nın kendi suretine çevirdi. Yahudiler bu işe hayret ettiler ve onların hepsini öldürmekle tehdit

¹³⁵ Geoffrey Parrinder, *Jesus in the Qur'an*, Oneworld Publications, 1995, s.109-112

¹³⁶ Gerard S. Sloyan, *The Crucifixion of Jesus*, Augsburg Fortress Publishers, Minneapolis, 1995, s.198-199

ettiler. Fakat gruptan biri İsa'nın kendisi olduğunu söyledi ve onu öldürdüler. Hz. İsa'nın havarilerinden biri olan bu şahıs efendisini kurtarmak için gönüllü olarak onun yerine geçmeyi kabul eder. Böyle bir teori niçin ortaya atılmıştır? Niçin Tanrı bir başka insanı kurtarmak için masum bir insanı acı çekmeye ve ölmeye zorlasın? Benzer açıklamalar İbn-i İshak'ın hadislerinde bahsedilir. Onun kaynağı ismi bilinmeyen bir Hıristiyan dönmesidir¹³⁷.

Netice itibariyle bazı Müslüman ve Hıristiyan yazarlar, müfessirlerin ayetleri yorumlarken Hz. İsa yerine başka birini koyma düşüncelerini doketik eğilimlerle ilişkilendirmişlerdir. Yukarıda değindiğimiz üzere bazı müslüman alimlere göre, Allah bir mucize olarak Hz. İsa'nın bir talebesini kendi şekline dönüştürmüştür ve Yahudiler Hz. İsa'yı çarmıha gerdiklerine inanmışlardır. Bu durum 'yerine koyma' (substitution theory) kavramı olarak adlandırılmıştır. Böylece Hz. İsa çarmıhtan ve işkenceden kurtulmuş cennette Allah'a yükselmiştir. Yerine koyma teorisi ve İsa'nın fiziksel olarak yükselmesi hâdisesi Kurân ve hadis tarafından ortaya atılmamış ancak erken dönemlerde temellendirilmiştir. İslam düşüncesindeki yerine koyma teorisinin kaynakları hususundaki ana tema, bu kavramın Gnostik Hıristiyanlığın İslam üzerinde ki etkisinden kaynaklandığının ifade edilmesidir. Bazı gnostik mezheplerin üçüncü yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar geliştiği bilinir. Bunlar Roma kilisesi tarafından heretik olarak kabul edilmişti. Bunun yanında gnostisizmin belirgin bir özelliği olarak ortaya çıkan Doketizm, İsa'yı gerçek bir bedene sahip ve çarmıh üzerinde acı çeken ve ölen bir görüntü olarak kabul eder. O bir yanılsama ya da onun yerine geçen başka biri idi. Bu eğilim en azından İsa'nın acı çekmesini ve insanlığının gerçekliğini azaltır. Nag Hammadi dökümanları Hz. İsa hakkında doketist düşüncüyü ortaya koyar. Bunlardan biri olan "*Apocalypse of Peter*" adlı dökümanda İsa'nın havarisi olan Petrus, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini ancak diğer bir İsa'nın çarmıh üzerinde süzülüğünü gördüğünü anlatır. İslam müfessirlerinin Hz. İsa yerine başka birini koyma şeklinde geliştirdikleri teorisinin altında, ifade edilen mezkur sebeplerin yattığını ifade ederler. Buna göre Hz. İsa'nın göğe yükselmesi ve ona benzeyen birinin çarmıha gerilmesi hadisesi İslam'ın özünde mevcut değildir. Tefsirlerde ortaya çıkan bu tür spekülasyonların varlığı belirli

¹³⁷ Mahmut M. Ayoub, Towards an Islamic Christology: "The Death of Jesus, Reality or Delusion", *The Muslim World*, vol.70, no.2, p.96

gnostik Hıristiyan felsefesinin etkisi ile oluşmuştur¹³⁸.

¹³⁸ http://www.alislam.org/library/links/Jesus_death/4_Christianity.html.28.09.2009

SONUÇ

Eken Dönem Hıristiyan Geleneği üzerine yapılmış ve yapılacak olan çalışmalar Hıristiyanlık tarihi ve teolojisinin anlaşılmasında ayrı bir önem arz etmektedir. Zira bu çalışmalar ‘tarihsel olaylar aynıyla değil misliyle cereyan eder’ sözünce günümüz Hıristiyan geleneğinin karşı karşıya kaldığı doktrinsel ve tarihsel sorunların irdelenip anlaşılmasında ayrı bir öneme haizdir.

Hıristiyanlığın çok parçalı yapısı günümüzde olduğu gibi geçmişte de doktrinsel ihtilaflara dayanmaktaydı. Bu manada Hıristiyanlığın ilk dönemi birçok açıdan ele alınıp incelendiğinde döneme damgasını vuran muhtelif tartışma konularının varlığı ortaya çıkar. Bu tartışmaların en önemlisini hiç şüphesiz ki Hz. İsa’nın şahsı ve kimliğine yönelik meseleler oluşturur. Adından da anlaşılacağı üzere ilk dönemde Hıristiyanlık, İsa Mesih yörüngeli bir din haline gelmişti. Dolayısıyla dinin çok geniş topraklara ve insanlara ulaşması bu konu üzerinde çeşitli yorum farklılıklarını beraberinde getirdi. Bunda üzerinde yaşanılan coğrafyanın farklı kültürleri barındırıyor olması önemli bir rol oynuyordu. Bu manada farklı İsa figürlerinin ortaya çıkmasında Yunan ve Doğu dinlerinin ya da Gnostik inançların önemli etkisi olmuştu.

Gnostik dinlerin ‘kurtarıcı’ (redeemer) inancının İsa Mesih’e izafe edilmesiyle farklı İsa telakkileri ortaya çıkmıştır. Bunda maddenin ve bedenin kötü olması inancı kurtarıcılık vazifesi verilen İsa’yı da maddi bedenden ayırıyordu. Bu manada kurtarıcı olan İsa yalnızca görünüşte insan bedenine bürünmüştü ve asla maddi bir varlığa sahip değildi. İşte bu ve benzeri görüşlerle Gnostisizmden esinlenerek ortaya çıkan Doketizm’in kendi içinde görüş farklılıklarıyla beraber ana teması, Hz. İsa görünüşte olduğu için, tinsel bir varlık olduğu için hiçbir zaman acı çekmedi çarmıha gerilmediği etrafında örgütlenmektedir.

Bu kurtarıcı fikri Pavlus’un oluşturduğu teolojide de vardır. Ama onun anlayışında İsa’nın bedeninin bir inkârı yoktur. Bilakis beden olacak ki çarmıha gerilecek, acı çekecek insanların günahlarının bedelini ödeyecektir. İşte Pavlus’un kurguladığı bu kurtuluş doktrini ya da kefarete öğretisi kendisinden sonra ilk dönem Hıristiyanların temel akidesini oluşturacaktır. Bu inanç sistemi zamanla oturtulmaya çalışılmış ve temel

bir otorite oluşturma gayretleri husule gelmiştir. Bundan dolayı bu inanç evvel emirde çevredeki pagan ve Roma halkına izah edilmeye çalışılmış bir sonraki aşamada ise kendi içlerinden neşet eden ve bu akidenin dışında kalan şahıslarla ve tutumlarla tesmiye edilmiştir.

İşte Gnostisizmin Tanrı, âlem ve insan anlayışı, bunun yanında Doketizmin İsa anlayışı erken dönemde tesis edilmek istenen Ortodoks bünye için en büyük tehlikeyi oluşturuyordu. Onun için kilise babaları yazıtlarıyla sistemli bir mücadele başlattılar. Bunlar tanımlama ve müdafa edilmek üzere derlenen apolojetik eserleri ihtiva ediyordu.

Bu mücadele sonucu Doketik tutumlar üçüncü yüzyıldan sonra farklı maskeler altında kendini göstermiştir. Açıktır ki Doketizmin alimler tarafından modern anlamda kullanılışı net olarak bir mezhebi refere etmez daha ziyade bir tutumu belirtir. Mesela şöyle diyebiliriz: “Bogomiller Doketik eğilimli bir gruptur.” Nedir burada ki Doketik eğilim? İşte onların Hz.İsa’nın şahsı ve bedeniyle alakalı yaptıkları yorumlardır. İşte bu yorumun ana temasını; ; “Mesih gerçekten yeniden doğmadı, kutsal ruh ve madde ortak zeminde olamazdı. Bu yüzden Mesih doğada tamamen ruhani olmalıydı. Ya da Mesih gerçekten yeniden vücut bulmuştu fakat haç üzerinde gerçekten çile çekmemişti” gibi özde aynı ama teferruatta farklı fikirler oluşturuyordu.

Hıristiyanların ölümsüzlük fikrinin başlaması bir bedene sahip olan Hz. İsa’nın fiziksel olarak ölümüne ve yeniden dirilişi tezine dayandırılmaktadır. Milyonlarca insanın yaşamaya sürekli devam etme umutlarının ortaya çıkması ve bu düşüncenin yerleşmesi, vücudun yeniden canlanması doktrinini temel almaktadır. İşte Doketik tutum bu kurtuluşu baltalamaktadır. Bununla beraber aslında Doketizm, rakipleri tarafından kendi görüşlerinin farz edilen doğrularını vurgulamak için yararlandıkları bir eleştiri terimidir. Onun kullanımını farklı İsa bilimleri güden değer ve güçleri kabul etmeyi reddeder, Bu terim hala çağdaş İsa bilimi tartışmalarında özel vurguları göstermek amacıyla kullanılır, fakat o din bilimsel ya da değer yüklü varsayımlarda kökleşmiş olarak bulunur.

KAYNAKLAR

- AKAT, Melih Ülkü (2007), *Ezoterizm ve Batınlık Tarihi*, Nokta yayınları, İstanbul
- ALBAYRAK, Kadir,(2005), *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul.
- http://www.alislam.org/library/links/Jesus_death/4_Christianity.html 28.09.2009
- ARENDZEN, John (1909), ‘‘ Docetae’’, *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York, vol.V, 2009 from New Advent:
<http://www.newadvent.org/catchen/05070c.htm>
- ATÂ’U’R-RAHİM, Muhammed, A.Thomson (2009), *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. Gülsüm Mehdiyev, İnsan Yayınları, İstanbul
- ATİYA, Aziz S. (1968), *A History of Eastern Christianity*, First Published Printed in Great Britain
- AUGUSTİNUS, (1997), *İtiraflar*, Çev. Dominik Pamir, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul.
- AYDIN, Fuat, (2007), *Dinleri Tarihleriyle Okumak*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- AYDIN, Fuat,(2003), ‘‘Sır Dinlerinde Kurtuluş’’, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, s.189-198
- AYDIN, Mahmut (2005-6), ‘‘Yahuda İskaryot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı? Yahuda İncili Üzerine Bir Yorum’’, *Milel ve Nihal*, 3 (1-2), S.7-37.
- AYDIN, Mehmet,(1995) *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, TDV Yayınları, Ankara.
- AYOUB, Mahmut M., ‘‘Towards an Islamic Christology: The Death of Jesus, Reality or Delusion’’, *The Muslim World*, vol.70, no.2, p.96
- BAIGENT, Michael, R.Leigh, H. Lincoln (1996), *Kutsal Kan Kutsal Kâse*, Çev. Mehmet Topdaş, Emre Yayınları, İstanbul.
- BİHLMEYER, K.,H. Tuchle (1972), *I ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, Çev. Antun Göröl, Güler Matbaası, İstanbul.

- DAVUDOĞLU, Ahmed (1998), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Cevher Yayınevi, İstanbul
- DEMİR, Hilmi (2008), "Apolojetik ve Kelam İlmi", *Kelam Araştırmaları*, cilt.VI, sayı.1, s. 17-76
- DEMİRCİ, Kürşat, Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık", *DİA*, Cilt.XVII, s.328-373
- EHRMAN, Bart D. (2007), *İncil Nasıl Değiştirildi*, Çev. Özlem Toprak, Truva Yayınları, İstanbul
- EHRMAN, Bart D. (2003), *Lost Christianities: The Battles For Scripture and The Faiths We Never Knew*, Oxford University Press, New York.
- ELİADE, Mircea. (2009), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi; Gothama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- EROĞLU, Ahmet Hikmet (2000), "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. XLI, s.309-325
- EVANS, Gary (1998), "Christological Errors: Then and Now" Affirmation and Critique (*A Journal of Christian Thought*) vol. 3 p.35-44
- FREDERİCK, B.Artz (1996), *Orta Çağların Tini*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul
- GARDNER, Lain (2005), "Docetism", *Encyclopedia of Religions*, Macmillan Publishing Company, vol. IV, New York
- GÖKBERK, Macit (1999), *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- GROOTHUIS, Douglas (?), "Gnosticism and Gnostic Jesus", *CRI- Statement*, DG-040-01
- GUENON, Rene (2005), *Hıristiyan Mistik Düşüncesi*, Çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GUY, G.Stroumsa (2004), "Christ's Laughter: Docetic Origins Reconsidered", *Journal of Early Christian Studies* 12:3, p.267-288

- GÜNDÜZ, Şinasi (2006a), *Hıristiyanlık*, İsam Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2006b), ‘‘Pavlus’un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği’’, ‘‘Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar’’, BATUK, Cengiz, *Pavlus’u Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, s.27-44, 209-235
- GÜNDÜZ, Şinasi (2004), ‘‘Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi- Heresi Kavgası’’, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:9, s.1-19
- GÜNDÜZ, Şinasi (2001), ‘‘Sinoplu Marcion’un Gnostik Teolojisi’’, *Isparta Bildiriler Kitabı*, SDÜ Basımevi, Isparta, s.131-147
- GÜNDÜZ, Şinasi(1998), *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yayınları, Samsun
- GÜNDÜZ, Şinasi (1997), ‘‘Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi’’, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı.9, s.121-165
- HAMİDULLAH, Muhammed, (1993), *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayımcılık, İstanbul
- İBN-İ KESİR, (1989) *Hadislerle Kur’an- Kerim Tefsiri*, çev.Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, cilt.5, İstanbul,
- JACOB, Xavier, (1992), *İsa Kimdir? İncil’e Göre*, Orhan Basımevi, İstanbul.
- JEFFERY, Arthur, (2006), ‘‘İslam’da Eklektisizm’’, Çev. Feyza Şule Düşgün, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 8, s. 159-178
- KAÇAR, Turhan, (2009), *Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- KAÇAR, Turhan (2003) ‘‘Ebioniteler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları’’, *AÜİFD*, Cilt. XLIV, Sayı.2, s. 187-206
- KELLY, J.N.D (1977), *Early Christian Doctrines*, fifth edition, Charles Black, London
- KOENEN, Ludwing (1978), ‘‘Augustine and Manichaeism in Light of the Cologne Mani Codex’’, *Illinois Classical Studies*, 3 s:155-195
- KUTUP, Seyyid, (1991), *Fi Zülâl-il Kur’an*, Dünya Yayımcılık, cilt.3, İstanbul

- MARTİN, Sean, (2010), *Gnostikler İlk Hıristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul
- MERCAN, Şeref (2007), *Gnostik İnciller*, Nokta Yayınları, İstanbul
- MEVDÛDÎ, Ebu'l Alâ, (1996), *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Heyet, İnsan Yayınları, cilt.I, İstanbul
- MİCHEL, Thomas, (1992), *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Orhan Basımevi, İstanbul.
- PAMİR, Dominik (2000), *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul.
- PARRİNDER, Geoffrey, (1995), *Jesus in the Qur'an*, Oneworld Publications
- RAZÎ, Fahrudin, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l Kebîr)*, çev. Komisyon, Akçağ Yayınları, cilt. 8, Ankara, 1990,s. 404-405
- RUSSELL, Jeffrey Burton (2000), *İblis Erken Dönem Hıristiyan Geleneği*, çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- SAKİOĞLU, Mehmet (2005), *Antik ve Çağdaş Belgeler Işığında Davinci Fenomeni, Pavlus Hıristiyanlığının Tartışmalı Tarihi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2008), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2005), *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, Fakülte Kitabevi, Isparta
- SENA, Cemil, (1978), *Tanrı Anlayışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- SİNANOĞLU, Mustafa (2001), “ Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı.6, s.1-16
- SLOYAN, Gerard S., (1995), *The Crucifixion of Jesus*, Aysburg Fortress Publishers, Minneapolis
- SLUSSER, Michael (1981) “ Docetism: A Historical Definition” *The Second Century*, John Hopkins Universty Press, 1:3 p.163-172

- TARAKÇI, Muhammet (2005), ‘‘Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aqinas’’, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.14, Sayı.12, s.135-146
- ‘‘The Docetae’’, (1969), *Theosophy*, vol.LVII, sayı.11, p.328-334
- TÜMER, Günay, Abdurrahman Küçük (1993), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.
- TÜMER, Günay, ‘‘âbâ’’, *DİA*, cilt. I, s.5
- YAMAUCHİ, Edwin M. (1982)‘The Crucifixion and Docetic Christology’’ *Concordia Theological Quarterly*, vol. 46, Number. I, s.1-21
- YILDIRIM, Münir (2005), *Yunanistan ve Ortodoks Meselesi*, Aziz Andaç Yayınları, İstanbul
- YILDIRIM, Suat (2005), *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Bilal Temiz 1977 yılında Osmaniye de doğdu. İlköğretimini ve lise eğitimini K.Maraş'ın Elbistan ilçesinde tamamlayıp 1996 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi. 2001 yılında buradan mezun olup Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına başlayıp hâlen öğrenimine devam etmektedir